



МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ



Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Швейцарська агенція розвитку
та співробітництва (SDC)



МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ



НОВА
УКРАЇНЬКА
ШКОЛА



European Bank
for Reconstruction and Development



ПРЯМУЄМО
РАЗОМ

Моніторинг

РЕЗУЛЬТАТИ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА РОБОТОЮ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ





Дякуємо за допомогу у проведенні моніторингового дослідження фахівцям Навчально-наукового інституту точних наук і економіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Кафедри комп'ютерної інженерії та освітніх вимірювань Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, Директорату шкільної освіти Міністерства освіти і науки України, Команди підтримки реформ при Міністерстві освіти і науки України, LEGO Foundation, фінсько-українського проєкту «Learning together»/«Навчаємося разом», Київського міжнародного інституту соціології, Інституту освітньої аналітики, Українського центру оцінювання якості освіти.

Ця публікація стала можливою за підтримки Швейцарії через Швейцарську Агенцію розвитку та співробітництва в межах проєкту «Дослідження впровадження реформи "Нова українська школа"». Відповідальність за зміст цієї публікації несе виключно ГО «Центр підтримки освітніх реформ». Точка зору авторів не обов'язково відображає точку зору донора.

Матеріал підготовлено за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» у межах проєкту «Освітня реформа: якісні виміри впровадження». Матеріал відображає позицію авторів і не обов'язково збігається з позицією Міжнародного фонду «Відродження».

Матеріал розроблено за участі Команди підтримки реформ Міністерства освіти і науки України в межах проєкту «Українська архітектура реформ». Проєкт впроваджується за підтримки Європейського Банку Реконструкції та Розвитку (ЄБРР) та Багатостороннього Донорського Фонду Стабілізації та Сталого Розвитку України (Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Швеція, Швейцарія, Велика Британія, США та Європейський Союз, найбільший донор). Матеріал відображає позицію авторів і не обов'язково збігається з позицією донорів.

Зміст

Інформація про дослідження	4
1. Результати спостереження за роботою учнів початкових класів на уроках з різних навчальних предметів	6
Форми організації роботи учнів на уроках	6
Типи активності учнів на уроках	8
Самостійні висловлювання учнів на уроках	10
Частотність та інтеграція видів активності на уроках	13
Висновки	15
2. Результати спостереження за роботою учнів початкових класів на уроках математики	18
Форми організації роботи учнів на уроках математики	18
Типи активності учнів на уроках математики	20
Самостійні висловлювання учнів на уроках математики	22
Частотність та інтеграція видів активності на уроках математики	23
Висновки	25
3. Результати спостереження за роботою учнів початкових класів на уроках української мови	28
Форми організації роботи учнів на уроках української мови	28
Типи активності учнів на уроках української мови	30
Самостійні висловлювання учнів на уроках української мови	32
Частотність та інтеграція видів активності на уроках української мови	33
Висновки	35
4. Результати спостереження за роботою учнів початкових класів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання	37
Форми організації роботи учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання	37
Типи активності учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання	39
Самостійні висловлювання учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання	41
Частотність та інтеграція видів активності на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання	43
Висновки	45

Інформація про дослідження

Реформа «Нова українська школа», яка стартувала у 2018 році, потребує аналізу ефективності її реалізації. Щоб мати змогу відслідковувати зміни в навчальних досягненнях, обумовлених впровадженням Державного стандарту початкової освіти¹, було започатковано проведення загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти»². Водночас важливо відслідковувати зміни у рівні оволодіння наскрізними вміннями (soft skills), ґрунтовно досліджувати рівень сприйняття реформи НУШ та змін, що нею започатковуються, основними зацікавленими сторонами: керівниками закладів загальної середньої освіти, педагогами та батьками і учнями.

З ініціативи Міністерства освіти і науки України громадська організація «Центр підтримки освітніх реформ» у співпраці з Командою підтримки реформ МОН за фінансової підтримки Швейцарії через Швейцарську Агенцію розвитку та співробітництва і Міжнародного фонду «Відродження» провели комплексне дослідження ефективності впровадження НУШ. Базовим нормативним документом, який визначав мету, зміст і процедури здійснення моніторингу, став наказ Міністерства освіти і науки України № 1274 від 8 жовтня 2019 року «Про затвердження програми проведення моніторингового дослідження впровадження реформи “Нова українська школа” у закладах загальної середньої освіти»³.

Отже, **метою** дослідження було оцінити ефективність впровадження реформи «Нова українська школа» в частині формування наскрізних умінь в учнів початкових класів, а також в частині сприйняття її учасниками освітнього процесу.

Об’єкт дослідження: впровадження реформи «Нова українська школа» в освітній процес початкових класів.

Предмет дослідження: процес формування наскрізних умінь в учнів початкових класів в умовах впровадження реформи «Нова українська школа», а також ставлення до реформи різних стейкхолдерів.

З-поміж **завдань** дослідження було:

- ▶ дослідити рівень сформованості наскрізних умінь в учнів 3-х класів закладів загальної середньої освіти;
- ▶ оцінити ступінь реалізації цілей реформи «Нова українська школа» у початкових класах закладів загальної середньої освіти;
- ▶ обґрунтувати залежність між сформованістю наскрізних умінь учнів та методами роботи педагогів, стилем педагогічної взаємодії, організацією освітнього середовища;

1 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%DO%BF>

2 https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/MDYAPO_Drugyj-tsykl-osnovnyj-etap_2020.pdf

3 <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-programi-provedennya-monitoringovogo-doslidzhennya-vprovadzhennya-reformi-nova-ukrayinska-shkola-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti>

- ▶ дослідити ставлення учасників освітнього процесу до реформи «Нова українська школа».

Для реалізації дослідження був розроблений стратифікований двоступеневий дизайн вибірки. Загальний обсяг вибірки закладів освіти склав 150 шкіл, які розділені на 3 страти за типом закладу. Для позначення різних типів закладів загальної середньої освіти⁴ у тексті використовуються такі терміни:

1. **Пілотні школи:** заклади загальної середньої освіти – учасники всеукраїнського експерименту за темою «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення початкової освіти в умовах реалізації нового Державного стандарту початкової загальної середньої освіти» відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 1028 від 13 липня 2017 року. Вибірка пілотних закладів освіти формувалася з урахуванням переліку учасників всеукраїнського експерименту, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 27 від 11 січня 2019 року «Про розширення бази проведення експерименту всеукраїнського рівня на базі закладів загальної середньої освіти на 2017-2022 роки».
2. **Спеціалізовані школи:** заклади загальної середньої освіти I, I-II, I-III ступенів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів. Для дослідження у страті було випадковим чином відібрано 30 закладів освіти з-поміж 1 523 по всій Україні.
3. **Загальноосвітні школи:** заклади загальної середньої освіти I, I-II, I-III ступенів без поглибленого вивчення окремих предметів. Цю страту складають 11 288 закладів освіти та навчально-виховних комплексів, з яких випадковим чином до вибірки дослідження відібрано 95.

⁴ На момент проведення дослідження статуту закладів загальної середньої освіти ще не було змінено відповідно до нового ЗУ «Про освіту»

1. Результати спостереження за роботою учнів початкових класів на уроках з різних навчальних предметів

Разом зі змістом, не менш важливою складовою навчального процесу є методи навчання. В межах моніторингу впровадження реформи «Нова українська школа» одним із завдань стало дослідити методи навчання, за допомогою яких здійснюється освітній процес у закладах загальної середньої освіти, з урахуванням типу закладу, його місця розташування, а також кількості учнів у класі.

Експерти відвідали 546 уроків з різних навчальних предметів, зокрема з української мови та/або літературного читання – 220 уроків, математики – 133, з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання – 125.

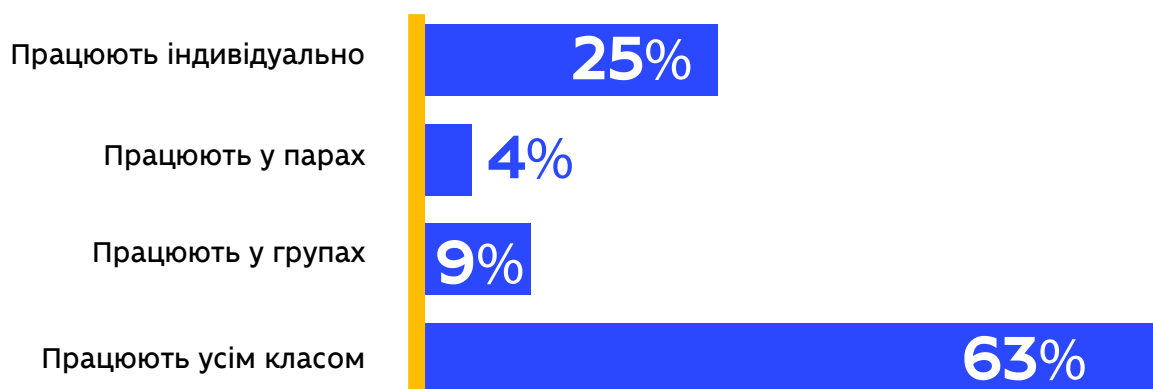
Предметом спостереження на уроках були форми організації роботи учнів та їхня тривалість, види активності, до яких учні були залучені, і час, впродовж якого третьокласники здійснювали ту чи іншу активність, а також самостійні висловлювання, які продукували учні.

Кількість відвіданих уроків дозволяє представити як загальні результати спостереження, так і в межах трьох окремих навчальних предметів.

Форми організації роботи учнів на уроках

У дослідженні різні форми організації роботи учнів розглядалися залежно від характеру зв'язків між учителем та учнями, а також самими учнями в процесі пізнавальної діяльності: **загальнокласна** (працюють усім класом під керівництвом учителя), **групова** (працюють у групах за умови фасилітації з боку вчителя), **парна** (працюють у парах за умови фасилітації з боку вчителя), **індивідуальна** (працюють індивідуально).

Діаграма 1. Тривалість різних форм організації роботи учнів на уроці, %

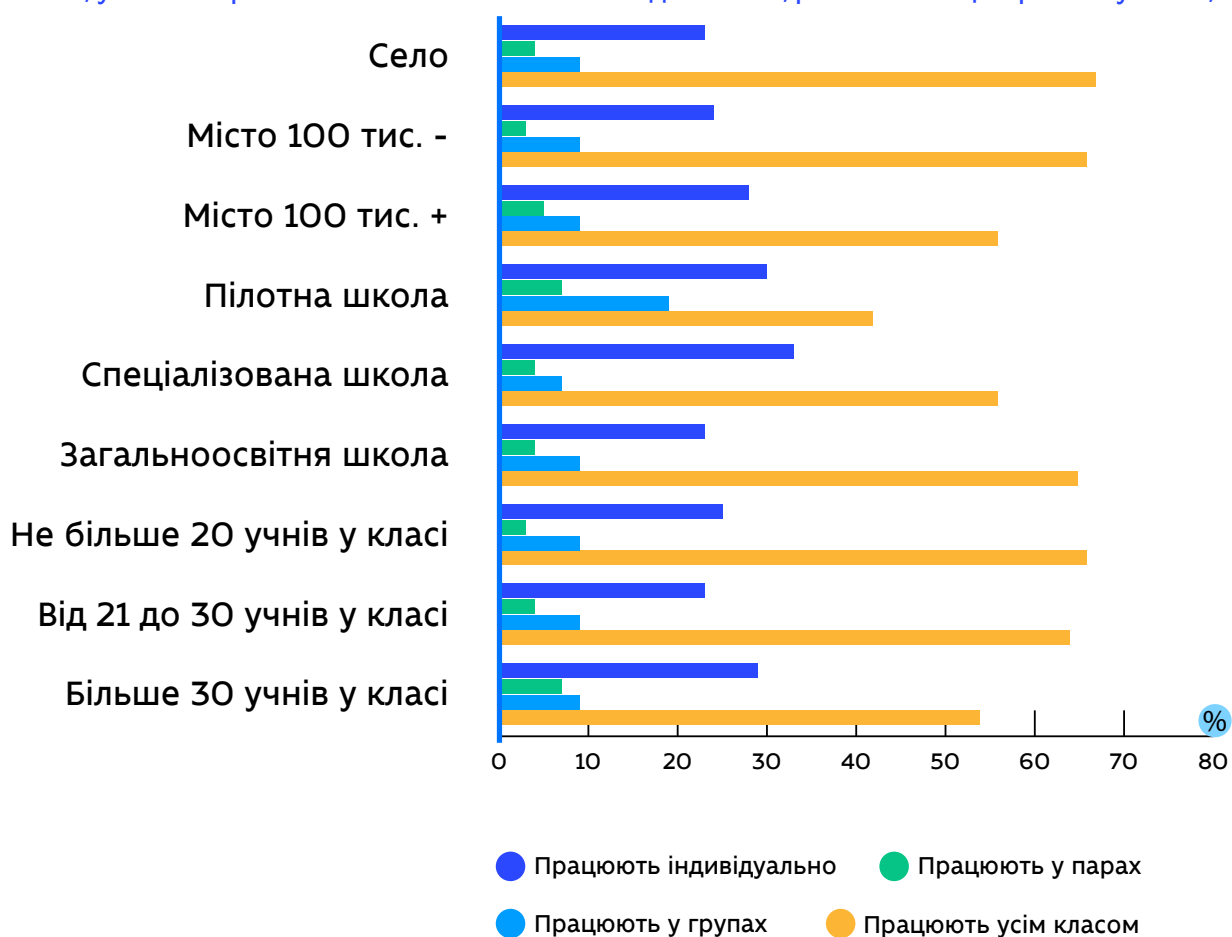


Дані спостереження за 546 уроками свідчать, що за тривалістю на уроці загальнокласна форма організації роботи учнів, коли учні **працюють усім класом**, випереджає всі інші форми і на неї витрачається більш ніж половина

всього навчального часу – 63 % (Діаграма 1). Майже у 2,5 рази рідше за загальнокласну форму трапляється на уроках **індивідуальна** форма (25 %). У 7 разів рідше учні **працюють у групах** (9 %) і майже в 16 разів рідше учні **працюють у парах** (4 %).

Якщо порівнювати класи з різною наповнюваністю учнів (Діаграма 2), то в класах, де навчаються понад 30 учнів, майже у два рази більше часу учні **працюють у парах** (7 %), ніж це відбувається в класах з наповнюваністю до 20 учнів (3 %). Водночас показники щодо **роботи в групах** у класах з різною наповнюваністю ніяк не відрізняються. Але саме в класах з великою кількістю учнів часу на **індивідуальну роботу** відводиться більше (29 %), ніж це можна спостерігати в класах з меншою наповнюваністю (23 % та 25 %). Збільшення часу на роботу в парах та індивідуальну роботу призводить до зменшення часу на **загальнокласну форму** організації учнів у класах, де навчаються понад 30 учнів (54 %), як порівняти з класами з меншою наповнюваністю (64 % та 66 %).

Діаграма 2. Тривалість різних форм організації роботи учнів на уроці у різних типах закладів освіти, у класах з різною наповненістю та в закладах освіти, різних за місцем розташування, %



У загальноосвітніх школах учні **працюють усім класом** у 1,5 рази довше (65 %), ніж учні в пілотних школах (42 %). Водночас **індивідуальна робота учнів** довше триває в спеціалізованих і пілотних школах (33 % і 30 % відповідно), ніж у загальноосвітніх (23 %). **Парна робота** майже у 2 рази довше триває на уроках у пілотних школах (7 %), ніж у спеціалізованих та загальноосвітніх (по 4 %), а групова – майже у 2,5 рази довше, як порівняти зі спеціалізованими школами (7 %) і у 2 рази – порівняно із загальноосвітніми (9 %).

У закладах освіти, розташованих у селах, **загальнокласна форма** організації учнів більше представлена на уроках, ніж у закладах освіти великих міст. У великих містах більше часу відводиться на індивідуальну роботу, ніж у школах малих міст і сільських школах. Відмінностей у використанні групової роботи в школах, різних за місцем розташування, не спостерігається. Менше часу учні **працюють у парах** (3 %) у закладах освіти, розташованих у містах до 100 тисяч жителів, а більше – у школах великих міст (5 %).

Типи активності учнів на уроках

Спостереження на уроках велися за різними видами активності, які можна було за зовнішніми ознаками співвіднести з такими як: працюють у зошитах; слухають учителя, який говорить/читає/проводить бесіду; працюють із підручником; беруть участь у процесі перевірки знань; проявляють творчу/дослідницьку активність; беруть участь в організаційних заходах; беруть участь у дидактичних та інших іграх; дискутують і спілкуються з учителем; розповідають, діляться досвідом; працюють у зошитах з друкованою основою; проявляють позитивні та негативні емоції під час виконання завдань; виявляють власну ініціативу.

Дані види активності можна згрупувати за двома типами: **адаптивна** активність (тобто спрямована на адаптацію до ситуації) та **неадаптивна** активність (вихід за межі ситуації), яка тісно пов'язана з творчістю.

Адаптивна активність: слухають учителя, який говорить/читає/проводить бесіду; працюють у зошитах; працюють із підручником; беруть участь у процесі перевірки знань; беруть участь в організаційних заходах; працюють у зошитах з друкованою основою.

Неадаптивна активність: проявляють творчу/дослідницьку активність; дискутують і спілкуються з учителем; беруть участь у дидактичних та інших іграх; розповідають, діляться досвідом; проявляють позитивні та негативні емоції під час виконання завдань; виявляють власну ініціативу.

Діаграма 3. Тривалість різних видів активності учнів на уроці, %



Дані спостереження показують (Діаграма 3), що майже дві третини урочного часу (сукупно 64 %) учні зайняті видами адаптивної активності, з-поміж яких найбільше часу пов'язано з тим, що учні «працюють у зошитах» (14 %),

«слухають учителя, який говорить» (13 % часу), «працюють із підручником» (13 %), «беруть участь у процесі перевірки знань» (12 %). 3-поміж неадаптивних видів активності більше за інші учні «проявляють творчу/дослідницьку активність» (9 %), «беруть участь у дидактичних та інших іграх» (8 %) та «дискутують і спілкуються з учителем» (8 %). Найменше часу на уроках, як свідчать результати дослідження, учні «виявляють власну ініціативу» – 2 % (менше хвилини).

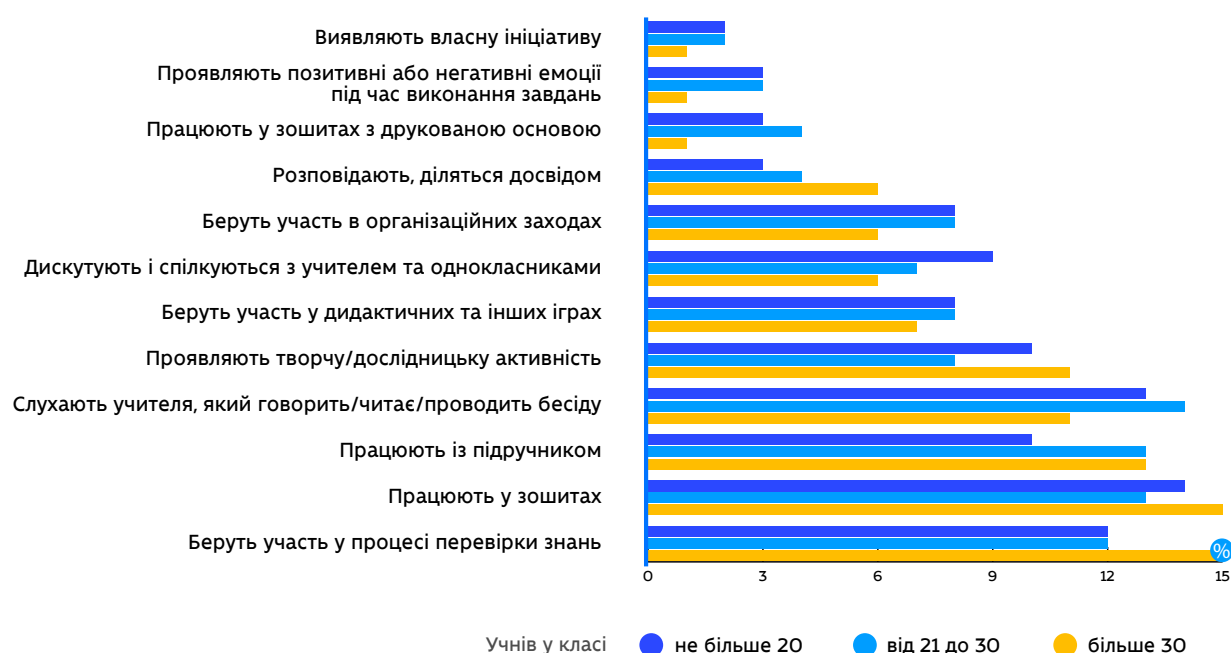
Порівняння видів активності на уроках у закладах освіти різного типу (Діаграма 4) показує, що є суттєві відмінності в розподілі часу на деякі активності між загальноосвітніми, спеціалізованими та пілотними школами. Хоча у спеціалізованих школах, як і у пілотних, значно менше часу, ніж у загальноосвітніх, учні «слухають учителя, який говорить» (10 % проти 14 %), але в пілотних школах менше «працюють у зошитах», «працюють із підручником», «беруть участь у перевірці знань», ніж це робиться у спеціалізованих та загальноосвітніх школах (10 % проти 16 % та 13 %; 6 % проти 13 %; 9 % проти 14 % та 12 % відповідно). Водночас учні в пілотних класах «проявляли творчу/дослідницьку активність» у 2 рази довше (12 % урочного часу), ніж це спостерігалось у спеціалізованих школах (6 %), та в 1,5 довше, ніж це спостерігалось в загальноосвітніх закладах (9 %). Також у пілотних школах учні довше, ніж у загальноосвітніх, «беруть участь у дидактичних та інших іграх» (12 % навчального часу проти 8 % відповідно), а також «проявляють позитивні або негативні емоції під час виконання завдань» (5 % проти 3 %).

Діаграма 4. Тривалість різних видів активності учнів на уроці, % (розподіл за типом закладу)



У класах з наповненістю понад 30 учнів (Діаграма 5) третьокласники більше часу, ніж у класах з меншою наповнюваністю, «беруть участь в перевірці знань» (15 % проти 12 %), «розповідають, діляться досвідом» (6 % проти 3-4 %). Водночас у класах до 20 учнів третьокласники трохи більше «дискутують і спілкуються з учителем», ніж це відбувається в більших за наповнюваністю класах (9 % проти 6-7 %).

Діаграма 5. Тривалість різних видів активності учнів на уроці, % (розподіл за наповненістю класу)



Порівнюючи види активності учнів у школах, різних за місцем розташування (Діаграма 6), слід зазначити, що у великих містах учні «слухають учителя» 11 % часу, в малих містах та у селах – 14 %. Натомість учні «розповідають та діляться досвідом» у великих містах 5 % часу, в малих містах та селах – 3 %.

Діаграма 6. Тривалість різних видів активності учнів на уроці у закладах освіти, % (розподіл за місцем розташування закладу)



Самостійні висловлювання учнів на уроках

Предметом спостереження на уроках були самостійні висловлювання учнів, тобто висловлювання, які будувалися не на вимогу вчителя, не на основі наданого зразка або за наданим планом, але які можна було за зовнішніми

ознаками співвіднести з **питаннями** (спонтанними, організаційними або щодо роз'яснення чи обґрунтування, іншими суттєвими питаннями) чи **повідомленнями** (власні суттєві пропозиції та ідеї, цікаві спровоковані висловлювання). Питання щодо роз'яснення чи обґрунтування або інші суттєві питання свідчать про залученість учнів у пізнавальний процес, тимчасом як спонтанні та організаційні питання виникають в учнів початкової школи з метою привернути до себе увагу вчителя, отримати від нього підтримку. Власні суттєві пропозиції та ідеї, цікаві спровоковані висловлювання є проявом пошукової активності та творчості учнів.

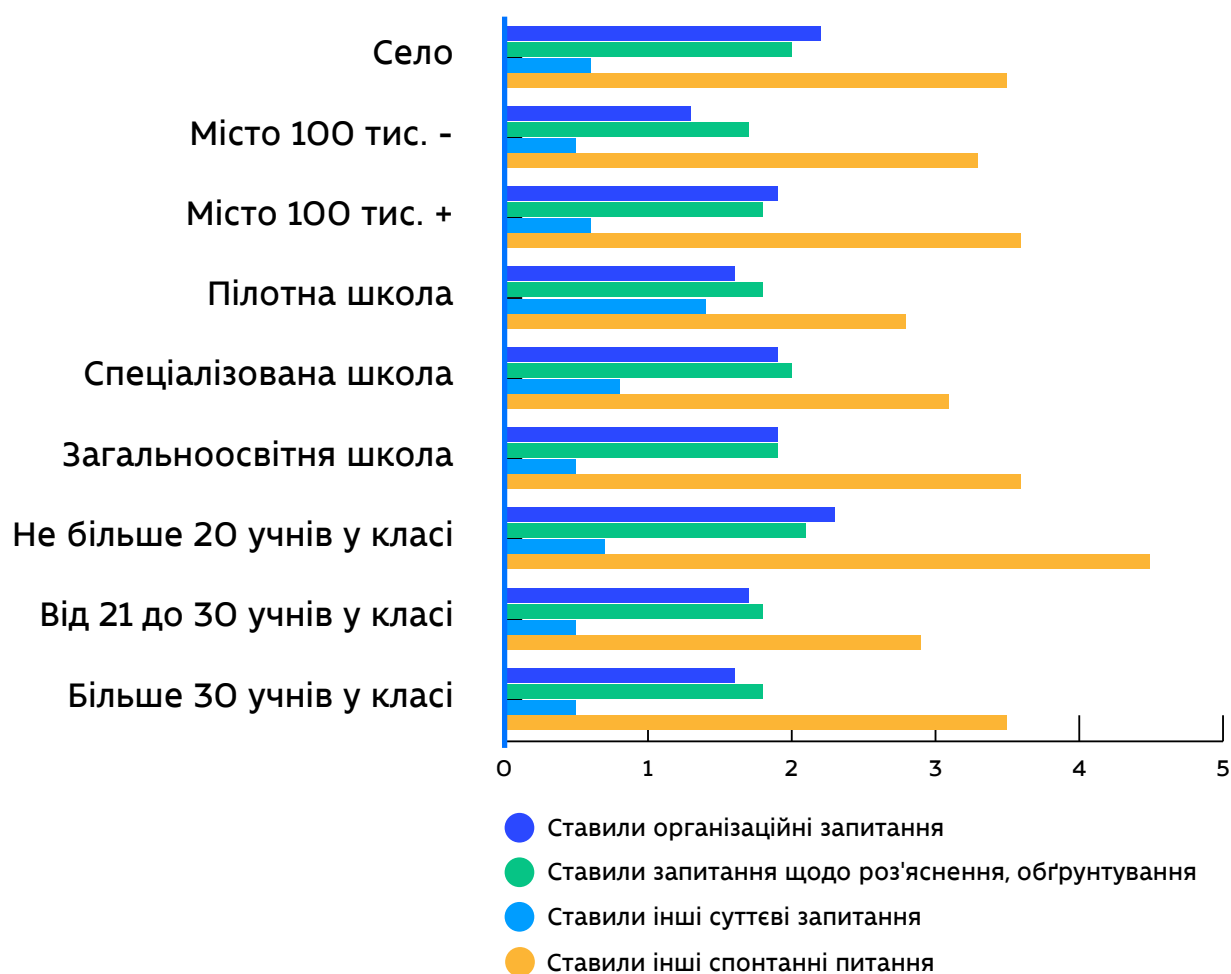
Спостереження за 546 уроками показують (Діаграма 7), що учні самостійно більше ставлять різних запитань за урок (7,9 разів), ніж роблять повідомлень (5,5 разів). Водночас найчастіше з-поміж запитань спостерігаються **спонтанні питання**, не спровоковані темою уроку чи навчальною ситуацією. На другому місці за поширеністю є **організаційні питання**, що стосуються початку чи закінчення певного етапу уроку, а також процедур роботи чи виконання завдань, та **запитання щодо роз'яснення, обґрунтування**, які мають на меті поглибити знання чи отримати додаткові аргументи про явища, події тощо, про які йдеться на занятті. Найрідше учні ставлять **інші суттєві запитання**, що стосуються змісту уроку, проблеми, яку намагаються вирішити, обговорюваної теми.

Діаграма 7. Кількість самостійних висловлювань учнів на уроці



Співставлення кількості запитань учнів у класах з різною наповненістю (Діаграма 8) показує, що в класах з невеликою наповнюваністю учні ставлять більше **спонтанних** та **організаційних** запитань, ніж це відбувається у великих класах. Кількість запитань щодо **роз'яснення та обґрунтування** чи **інших суттєвих запитань** майже не відрізняється. З урахуванням типів закладів освіти різниця в показниках теж незначна. Учні пілотних шкіл ставлять більше **суттєвих питань**, але їхня кількість залишається невеликою – 1,4 рази на урок проти 0,8 у спеціалізованих та 0,5 рази в загальноосвітніх. Залежно від місця розташування закладу освіти, кількість питань, які ставлять учні на уроках, не відрізняється.

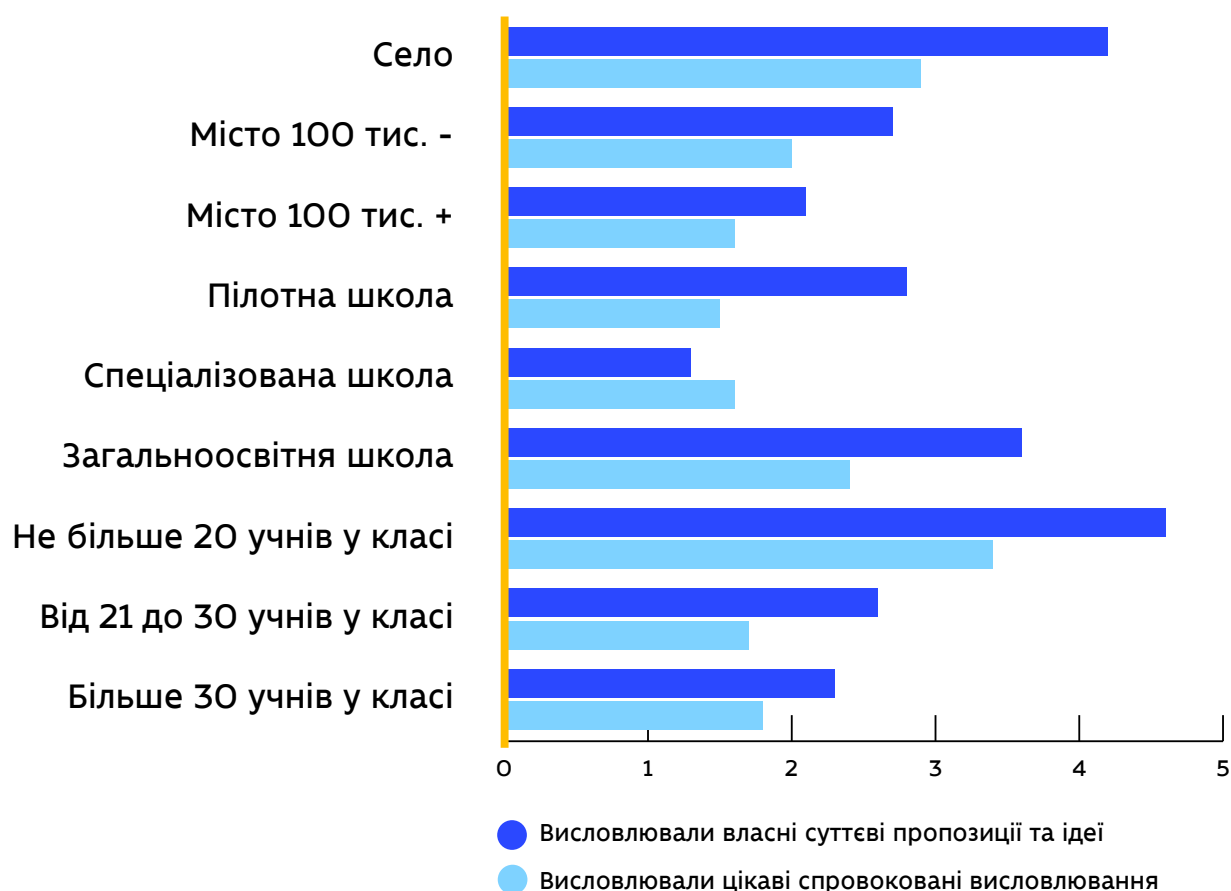
Діаграма 8. Кількість запитань учнів на уроці (розподіл за наповненістю класу, типом та місцем розташування закладу)



Порівняння кількості повідомлень показує, що учні рідко озвучують **цікаві спровоковані висловлювання** або **суттєві пропозиції та ідеї**. Найменше таких висловлювань від усіх учнів на уроці було зафіксовано у спеціалізованих школах – 2,5, у закладах, розташованих у великих містах, – 3,7, а також у класах з наповнюваністю понад 30 учнів – 4,1. Фактично лише кожен восьмий учень висловив цікаве спровоковане висловлювання.

Дещо більше учні висловлюють **суттєві пропозиції та ідеї**. Найвищі показники – у селах та у класах з низькою наповнюваністю, що фактично є однією категорією, оскільки класи з не більш як 20 учнями сформовано переважно в селах. З урахуванням типу закладу освіти, найменше **власні суттєві пропозиції та ідеї** висловлювали учні спеціалізованих шкіл, найбільше – загальноосвітніх.

Діаграма 9. Кількість повідомлень учнів на уроці (розподіл за наповненістю класу, типом та місцем розташування закладу)



Частотність та інтеграція видів активності на уроках

Одна з форм спостереження за уроками передбачала фіксацію різноманітних предметних і надпредметних видів активності учнів на уроках. Для усіх уроків застосовувалася та сама форма спостереження з єдиним переліком активностей, що дозволило отримати дані про частку уроків, на яких учні були залучені до різних видів навчальної діяльності, незалежно від навчального предмета. Такі дані дозволили виявити наявну інтеграцію видів активності в процесі навчання. В окремих розділах проаналізовано, які саме види активності переважають на певних уроках: математики, української мови та літературного читання, «Я досліджую світ» або природознавства/основ здоров'я/трудового навчання, і чи є інтеграція видів активності, які зазвичай асоціюються з певними навчальними предметами. У даному розділі подано дані по всіх 546 уроках стосовно того, яка частотність щодо запропонованих у переліку предметних і надпредметних видів активності спостерігалась на уроках незалежно від навчального предмета (Діаграма 10).

Діаграма 10. Частка уроків, на яких учні здійснюють той чи інший вид активності, незалежно від навчального предмета, %



Рухові активності або фізкультхвилинки були зафіксовані на 75 % відвіданих уроків. Усна взаємодія учителя з учнями широко представлена на уроках: учні **практикували розмовні навички** трохи більше, ніж слухали, як вчитель читає (51 % проти 47 %). Але така форма усного мовлення, як **інтерв'ю та опитування**, траплялася дуже рідко (8 %), також учні рідко **розповідали про свій досвід творчості** (9 %).

Дані спостереження свідчать, що «читали й опрацьовували літературні тексти» учні приблизно у 2,5 рази частіше, ніж «читали й опрацьовували інформаційні тексти» (33 % проти 14 %), ще рідше третьокласники «збирали потрібну інформацію» (12 %) або «шукали потрібну інформацію в кількох джерелах» (8 %). Також рідко траплялася і ситуація, коли учні «обирали джерела для читання та пояснювали вибір» (9 %). Кількість проявів того, що учні «слухали вчителя, який представляв готові способи поведінки» (30 %), незначною мірою відрізняється від кількості проявів того, що учні «виконували завдання на пошук власних рішень» (27 %), але вже удвічі менше

учні «самостійно розв'язували нові завдання, з якими раніше не стикалися» (14 %), або «пробували знову і знову, тестували різні варіанти рішень» (12 %). Також учні удвічі менше «читали карти, плани, діаграми, таблиці» (10 %), ніж «переписували записи, які вчитель зробив на дошці» (22 %). Учні частіше «практикували граматичні навички» (26 %) і «редагували короткі письмові висловлювання» (25 %), ніж «переписували текст» (15 %) або «редагували довгі письмові висловлювання» (4 %).

Формуванню умінь з письмового мовлення, наприклад, прояву «практикували орфографічні навички» (21 %), відведено майже стільки ж часу, хоча і трохи менше, що й формуванню математичних навичок, наприклад, прояву «практикували виконання розрахунків» (25 %).

Також учні «розв'язували проблеми, взяті з повсякденного життя» (26 %) приблизно стільки ж, що і «розв'язували текстові завдання» (24 %). Хоча учні досить часто «працювали з картками, конструкторами» (36 %), на уроках дуже рідко траплялися ситуації, щоб учні «досліджували моделі геометричних об'єктів» (4 %).

Щодо творчої діяльності протягом дня, дослідження свідчить, що учні частіше «розв'язували загадки й головоломки» (27 %), ніж «брали участь у дидактичних іграх, спрямованих на розвиток математичних навичок» (19 %) або «виконували завдання на пошук креативних рішень» (21 %). Учні частіше «малювали, вирізали», ніж «створювали щось із різних матеріалів» (14 % проти 4 %).

Дослідницька діяльність дуже рідко спостерігалася на уроках. Учні дещо частіше «проводили власні спостереження» (10 %), ніж «проводили експеримент» (5 %) та «обговорювали хід експерименту» (5 %). Траплялися поодинокі випадки, коли учні «спостерігали, як учитель проводить експеримент» (3 %), або «планували проведення якогось експерименту» (2 %).

Висновки

1. Фіксація часу, відведеного на різні форми організації діяльності учнів, показує, що його розподіл не є збалансованим, переважає загальнокласна форма організації роботи учнів, якою керує учитель, а роботі учнів у парах та невеликих групах, де вони можуть бути автономними, приймати рішення, розв'язувати конфлікти поза безпосереднім впливом учителя, відводиться близько 5 хвилин на уроці (13 % часу).
2. Той факт, що в класах з великою наповненістю учнів (понад 30) збільшується час на парну та індивідуальну форми організації учнів, може свідчити про те, що в таких класах учителю складніше забезпечувати загальнокласну форму організації учнів, ніж у класах з невеликою наповнюваністю. Шукаючи вихід із такого становища, учитель змушений шукати інші форми. Те, що між груповою та парною роботою як формами співпраці учитель все ж таки обирає частіше парну роботу, може бути пов'язано з тим, що це більш керована форма організації роботи учнів з боку вчителя, ніж групова. Замінюючи загальнокласну форму іншими формами, учитель робить так, щоб зберегти такий тип взаємодії з учнями, як домінування.

3. Те, що парна робота майже у 2 рази довше триває на уроках у пілотних школах, ніж у спеціалізованих та загальноосвітніх, а групова – майже у 2,5 рази довше порівняно зі спеціалізованими школами і в 2 рази – як порівняти із загальноосвітніми, може свідчити про потенціал співпраці, закладений у філософії та методах Нової української школи.
4. Той факт, що майже дві третини урочного часу (близько пів години) учні початкових класів зайняті видами адаптивної активності (слухають учителя, який говорить; працюють у зошитах; працюють із підручником; беруть участь у перевірці знань тощо), а на неадаптивну активність (проявляють творчу/дослідницьку активність; беруть участь у дидактичних та інших іграх; проявляють позитивні або негативні емоції тощо) припадає близько 10-13 хвилин, з-поміж яких «виявлення власної ініціативи» в середньому триває менше хвилини, свідчить про обмежені умови для розвитку творчого потенціалу учнів.
5. Порівняння видів активності на уроках у закладах освіти різного типу показує, що в пілотних школах учні витрачають значно менше часу на різні види адаптивної активності, ніж це робиться у спеціалізованих та загальноосвітніх школах. Водночас учні в пілотних класах більше часу займаються різними видами неадаптивної активності. Така відмінність відповідає ключовим положенням концепції Нової української школи, якими передбачено запровадження дослідницького методу навчання та методів навчання через гру, формування наскрізних умінь, як-от творчості, уміння конструктивно керувати емоціями тощо, і свідчить про підтримку творчого потенціалу дитини в умовах запровадження Нової української школи.
6. Спостереження за уроками показує, що учні самостійно більше ставлять різних запитань за урок, ніж роблять повідомлень. Це відповідає віковим особливостям молодших школярів і свідчить про їхню потребу в підтримці з боку вчителя. Той факт, що учні більше ставлять на уроках спонтанних чи організаційних запитань, ніж таких, що пов'язані з роз'ясненням, обґрунтуванням чогось або інших суттєвих питань, може бути пояснено тим, що учні не дуже залучені в процес пізнання на уроках, але для них дуже важливою є увага вчителя. Це підтверджується тим, що саме в класах з невеликою наповнюваністю, тобто там, де вчитель може приділити кожній дитині більше часу, учні ставлять більше спонтанних та організаційних запитань, ніж це відбувається у великих класах.
7. Те, що цікаві спровоковані висловлювання і власні суттєві пропозиції та ідеї найменше висловлювали учні спеціалізованих шкіл, може бути пояснено дуже високими вимогами в цих школах до оцінювання результатів навчання, що негативно впливає на мотивацію пошукової активності та прояв творчого потенціалу учнів.
8. Ураховуючи той факт, що спостереження велося за уроками з різних навчальних предметів, можна стверджувати, що ті види активності, які співвідносні з конкретним навчальним предметом, але траплялися частіше, ніж самі уроки, були інтегровані в інші навчальні предмети. Такими активностями виявилися: участь у рухових активностях; розмовні навички; слухання, як учитель читає; робота з картками,

конструкторами; читання та опрацювання літературних текстів; слухання, як вчитель представляє готові способи; виконання завдань на пошук власних рішень; розв'язування загадок і головоломок; розв'язування проблем із повсякденного життя; практикування граматичних навичок та практикування розрахунків; редагування коротких письмових висловлювань; розв'язування текстових завдань; переписування записів, які вчитель робив на дошці.

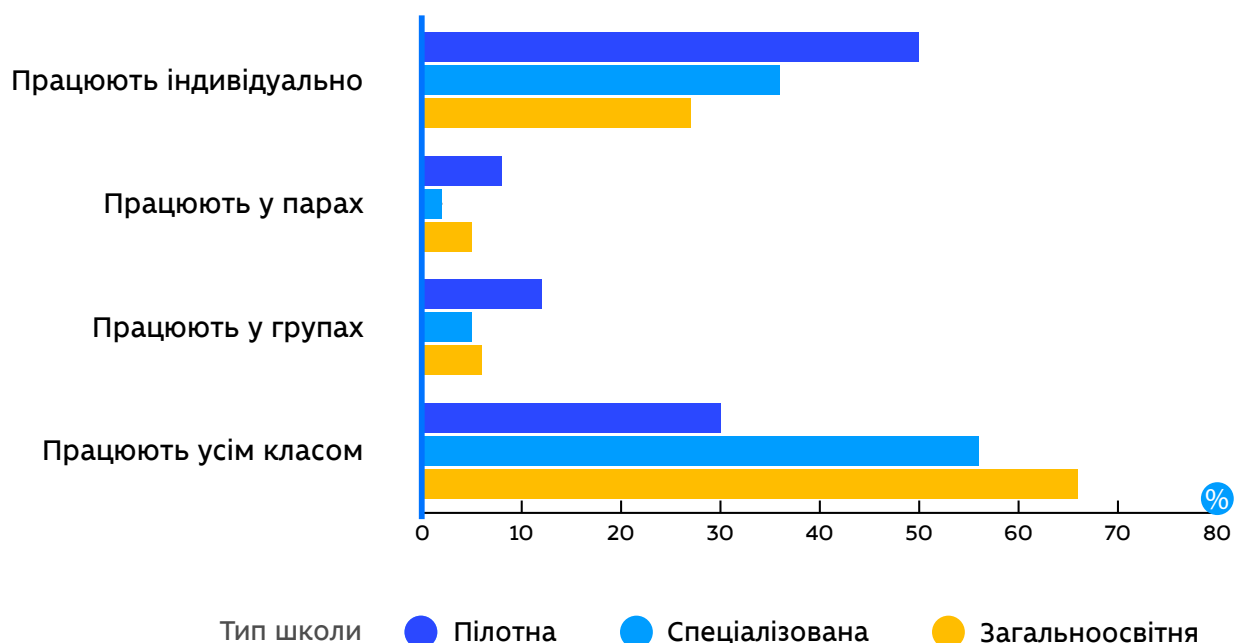
9. Той факт, що рухові активності або фізкультхвилинки були зафіксовані на 75 % відвіданих уроків, може бути пояснений тим, що в початковій школі учні не можуть тривалий час концентрувати увагу та швидко втомлюються, тому вчителі пропонують різноманітні рухові активності, які допомагають учням відпочити і продовжувати заняття. Даний вид активності без будь-яких обмежень інтегрується в навчальний процес з опанування будь-якого предмета.
10. Дані свідчать, що хоча, за спостереженнями експертів, розмовним навичкам учнів приділяється чимало уваги протягом дня, але такий вид активності, де учні виступали би **ініціаторами спілкування**, наприклад, проводили інтерв'ю, опитування, трапляються дуже рідко.
11. Той факт, що набагато рідше протягом дня третьокласникам пропонувалися ситуації, у яких вони шукали потрібну інформацію в кількох джерелах або обирали джерела для читання та пояснювали вибір, ніж такі ситуації, де вони практикували граматичні навички або практикували виконання розрахунків, свідчить про те, що в початковій освіті **умінням, які легко автоматизуються**, приділяється багато часу, а **уміння, які не підлягають автоматизації і кожного разу здійснюються по-новому**, поки що не стали пріоритетними для учителів початкових класів.
12. Те, що хоча учні протягом дня й виконували завдання на пошук власних рішень, але вже удвічі менше самостійно розв'язували нові завдання, з якими раніше не працювали, або пробували знову і знову, тестували різні варіанти рішень, може свідчити про **недовіру вчителя в можливості учнів діяти не за зразком, переносити відомі способи в нові умови і корегувати їх за потреби** тощо. Така недовіра може негативно впливати на учнівську самооцінку.
13. Дані спостереження свідчать, що наявна ситуація в навчанні молодших школярів не сприяє становленню дослідницької діяльності учнів. Наприклад, учні «проводили власні спостереження» у 2 рази рідше, ніж «переписували записи, які вчитель зробив на дошці»; або проводили експеримент у 9 разів рідше, ніж слухали, як учитель читає. Водночас, якщо враховувати, що учні «опрацьовували літературні тексти» приблизно у 2,5 рази частіше, ніж «читали й опрацьовували інформаційні тексти», рідко «читали карти, плани, діаграми, таблиці» і ще рідше «досліджували моделі геометричних об'єктів» або «створювали щось із різних матеріалів», то очевидно, що інформація про оточуючий світ і можливості взаємодії з цим світом через дослідження (спостереження та експеримент) і роботу з різними матеріалами представлені в навчанні молодших школярів у дуже обмеженому вигляді.

2. Результати спостереження за роботою учнів початкових класів на уроках математики

Форми організації роботи учнів на уроках математики

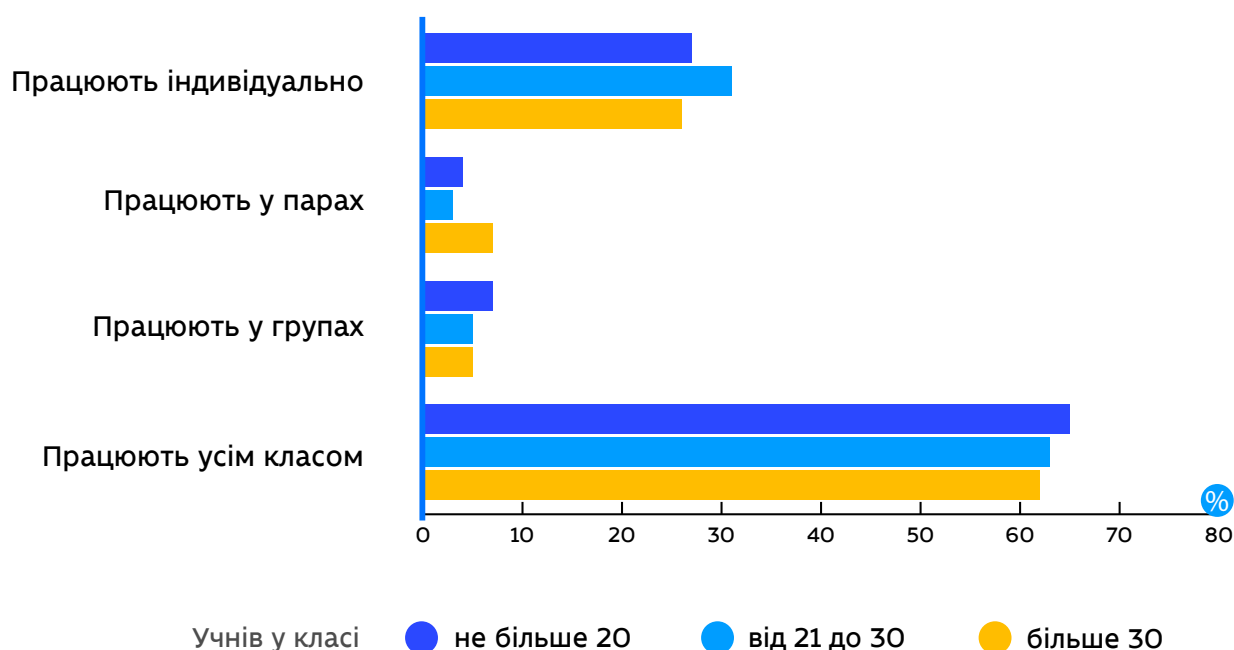
У межах спостереження було відвідано 133 уроки математики. Порівняння форм організації роботи учнів у закладах освіти різного типу (Діаграма 11) свідчить, що в загальноосвітніх школах учні «працюють усім класом» удвічі довше, ніж у пілотних школах (66 % проти 30 %) і, навпаки, майже удвічі менше «працюють індивідуально» (27 % проти 50 %), у парах (5 % проти 8 %) та в групах (6 % проти 12 %). Найменше «парну організацію роботи» учнів використовують учителі спеціалізованих шкіл (2 %). Щодо спеціалізованих шкіл слід зазначити, що в цих школах порівняно із загальноосвітніми учні менше часу витрачають на те, що «працюють усім класом», а більше на те, що «працюють індивідуально».

Діаграма 11. Тривалість різних форм організації роботи учнів на уроці математики, % (розподіл за типом закладу)



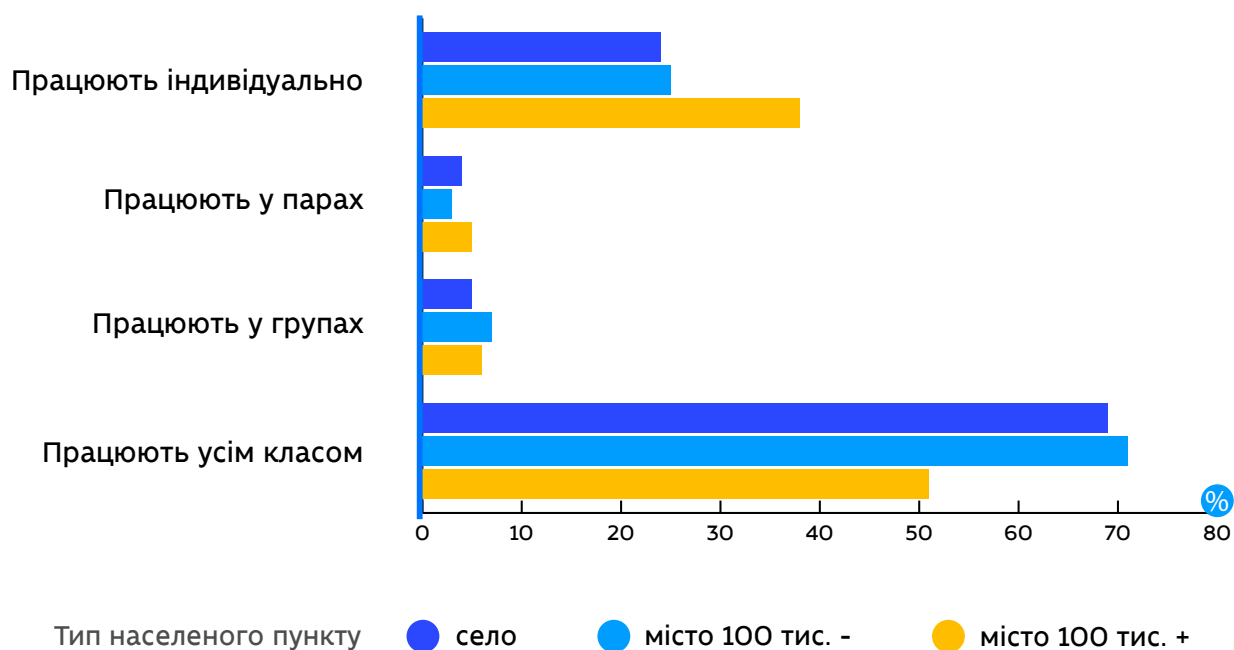
Якщо порівнювати показники часу щодо використання тієї чи іншої форми організації учнів у класах з різною наповнюваністю, то суттєвих відмінностей не спостерігається.

Діаграма 12. Тривалість різних форм організації роботи учнів на уроках математики, % (розподіл за наповненістю класу)



При порівнянні закладів освіти, різних за місцем розташування, видно, що у школах великих міст, на відміну від сільських шкіл та шкіл малих міст, учні в півтора рази довше «працюють індивідуально» (38 % проти 24 % та 25 %), натомість суттєво менше часу відводиться в таких школах на те, коли учні «працюють усім класом» (51 % проти 69 % та 71 %).

Діаграма 13. Тривалість різних форм організації роботи учнів на уроці математики, % (розподіл за місцем розташування закладу)



Типи активності учнів на уроках математики

У середньому найбільший відсоток часу на уроках математики учні «працюють у зошитах», «працюють із підручником» та «беруть участь у процесі перевірки знань». Найменше часу на уроках математики всі учні «виявляють власну ініціативу» та «розповідають, діляться досвідом».

Порівняння закладів освіти різного типу (Діаграма 14) показує, що на уроках математики учні загальноосвітніх та спеціалізованих шкіл менше часу «слухають учителя, який говорить/читає/проводить бесіду», ніж у середньому для всіх предметів (наприклад, 8 % та 6 % проти 14 % та 10 %). Однак це не стосується пілотних шкіл, для яких цей показник збігається з усередненим. Значно більше часу учні загальноосвітніх та спеціалізованих шкіл «працюють у зошитах», ніж у середньому для всіх предметів (26 % та 25 % проти 13 % та 16 %). Збільшується час на цей вид активності і в класах пілотних шкіл (16 % проти 10 %). Водночас учні пілотних шкіл майже у 10 разів більше часу «працюють у зошитах з друкованою основою» (19 % проти 2 %) та майже втричі рідше «працюють з підручником» (6 % проти 16 %), ніж учні інших шкіл. В усіх закладах освіти на уроках математики значно більше часу приділяється на перевірку знань. Найбільше – у спеціалізованих школах, хоча в цих закладах найвищий показник зберігався і в середньому по усіх предметах (17 % проти 14 % у середньому).

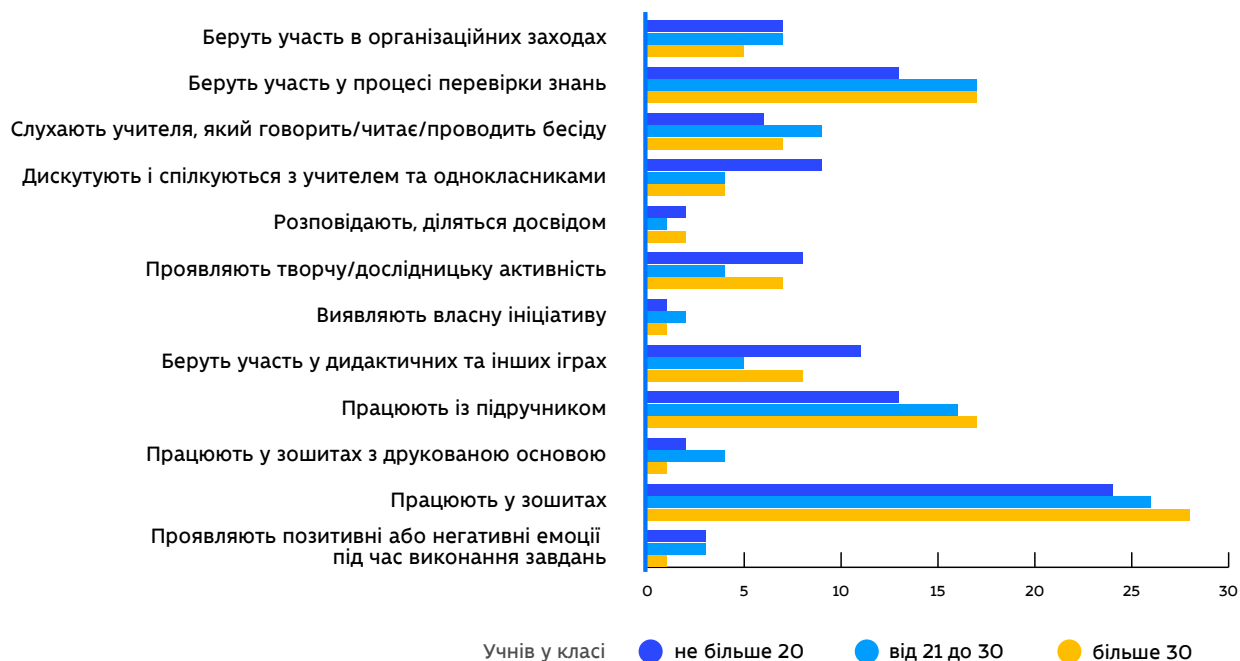
Щодо неадаптивних видів активності, то слід зазначити, що на уроках математики в усіх закладах освіти такі показники, як «проявляють творчу/дослідницьку активність», «дискутують і спілкуються з учителем та однокласниками», «розповідають, діляться досвідом», «беруть участь у дидактичних та інших іграх», значно нижчі за усереднені показники, хоча щодо участі в дидактичних іграх в загальноосвітніх школах цей показник збігається з усередненим.

Діаграма 14. Тривалість різних активностей на уроці математики, % (розподіл за типом закладу)



Учні в малих класах (Діаграма 15) трохи більше, ніж інші, «дискутують і спілкуються з учителем та однокласниками» та «беруть участь у дидактичних та інших іграх».

Діаграма 15. Тривалість різних активностей на уроці математики, % (розподіл за наповненістю класу)



Учні великих міст (Діаграма 16) більший відсоток часу «працюють у зошитах», менше – «працюють із підручником». У селах на уроках математики учні більше «дискутують і спілкуються з учителем та однокласниками».

Діаграма 16. Тривалість різних активностей на уроці математики, % (розподіл за місцем розташування закладу)



Самостійні висловлювання учнів на уроках математики

Порівняння самостійних висловлювань учнів на уроках математики в закладах освіти різного типу (Діаграма 17) показує, що учні в загальноосвітніх та спеціалізованих школах частіше, ніж показують усереднені дані по усіх уроках, «ставили спонтанні питання» (5 та 4 проти 3,5), тимчасом як у пілотних школах цей показник трохи зменшився (3 проти 3,5). Водночас ситуація з «запитаннями щодо роз'яснення, обґрунтування» залишається незмінною.

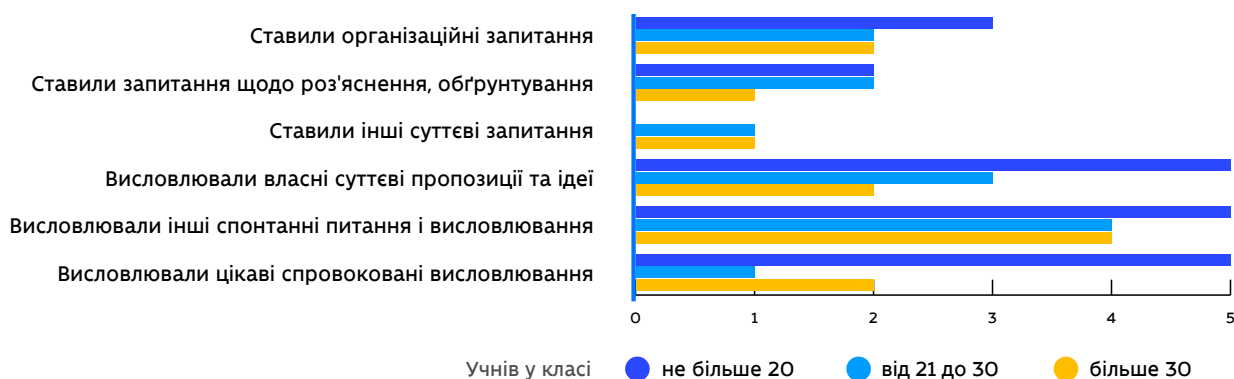
Діаграма 17. Кількість самостійних висловлювань на уроці математики (розподіл за типом закладу)



Щодо кількості повідомлень з-поміж самостійних висловлювань учнів («висловлювали власні суттєві пропозиції та ідеї» і «висловлювали цікаві спровоковані висловлювання»), у закладах освіти різних типів на уроках математики суттєвих відмінностей порівняно з усередненими даними по всіх уроках не спостерігається. Натомість учні з малих класів (Діаграма 18) порівняно з усередненими даними по всіх уроках частіше «робили цікаві спровоковані висловлювання» (5 разів проти 3,4) та «висловлювали власні суттєві пропозиції та ідеї» (5 разів проти 4,6). У класах з більшою наповнюваністю суттєвих відмінностей не спостерігається.

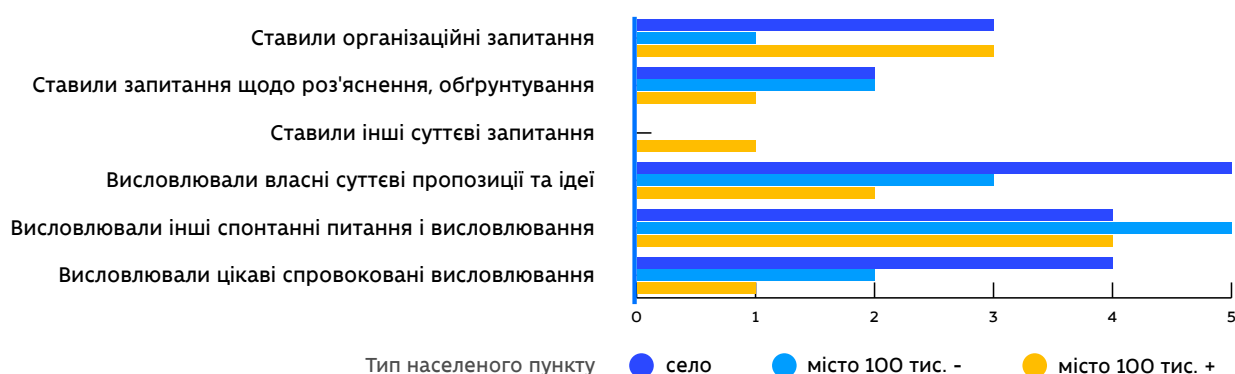
Кількість **спонтанних запитань** у малих класах на уроках математики суттєво більша, як порівняти з усередненими даними по всіх уроках (5 разів проти 3,5), водночас кількість запитань щодо **роз'яснення, обґрунтування** не відрізняється, а **інші суттєві запитання** зовсім не трапилися на цих уроках.

Діаграма 18. Кількість самостійних висловлювань на уроці математики (розподіл за наповненістю класу)



У сільських школах на уроках математики (Діаграма 19) учні частіше «висловлювали цікаві спровоковані висловлювання» та «висловлювали власні суттєві пропозиції та ідеї», якщо показники порівняти з усередненими по усіх уроках (4 рази проти 2,9 разів і 5 разів проти 4,2 разів), водночас у школах малих міст майже немає відмінностей, а в школах великих міст показники відрізняються в бік зменшення (наприклад, 1 раз проти 1,6 разу щодо цікавих спровокованих висловлювань). Також слід зазначити, що кількість **спонтанних питань** зростає, а кількість **питань на роз'яснення, обґрунтування** або залишається незмінною, або зменшується.

Діаграма 19. Кількість самостійних висловлювань на уроці математики (розподіл за місцем розташування закладу)



Частотність та інтеграція видів активності на уроках математики

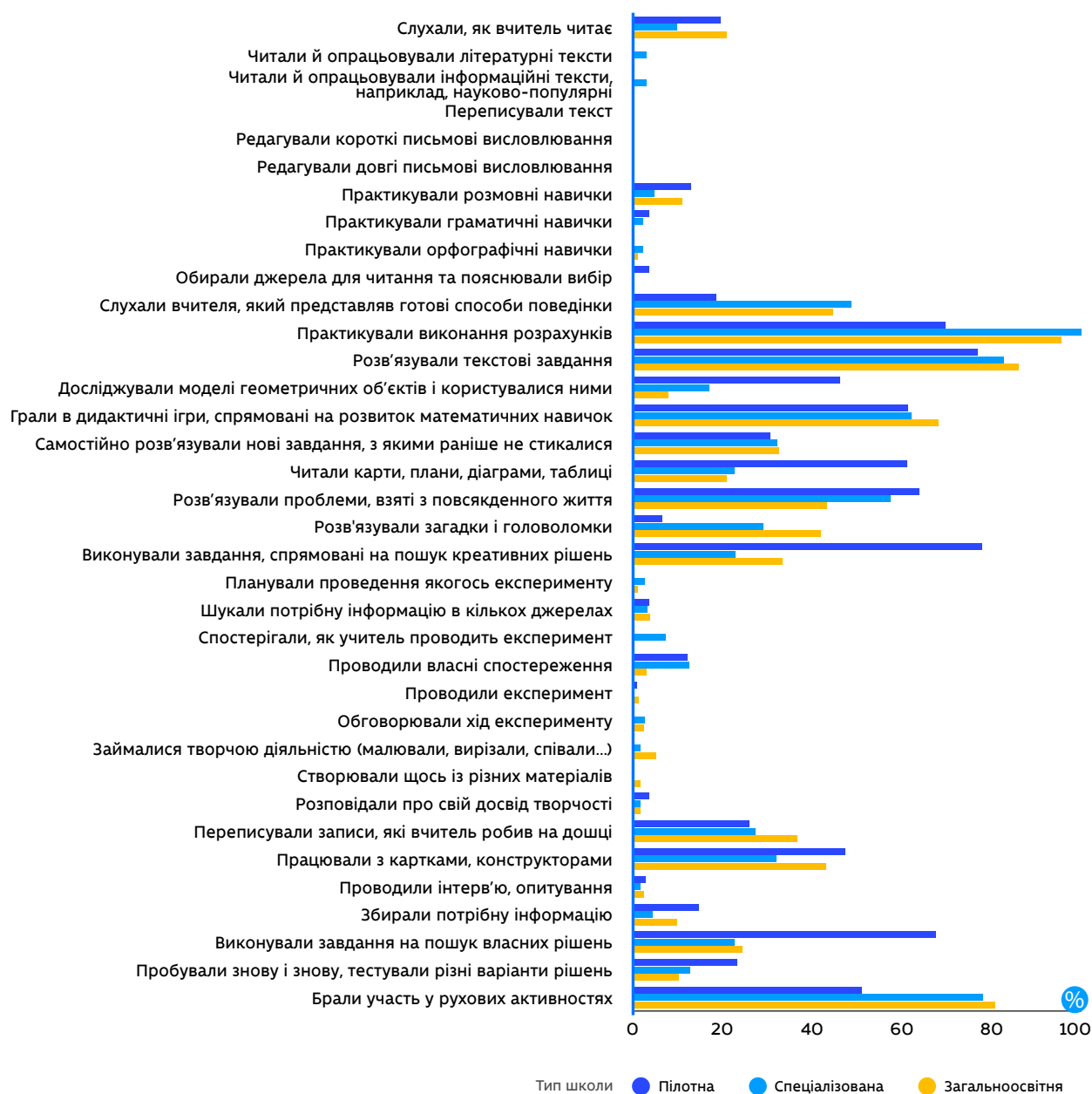
У даному розділі проаналізовано, які саме види активності переважають на уроках математики в школах різних типів та чи наявна інтеграція видів активності на цих уроках. Експерти використовували для ведення спостереження та фіксування різноманітних предметних та надпредметних видів активності одну й ту ж форму. З усіх 133 уроків математики, за якими велося спостереження (Діаграма 20), найбільше було зафіксовано видів активності, що зазвичай співвідносяться з математичною освітньою галуззю: «практикували виконання розрахунків» (від 69,6 % уроків у пілотних класах до 100 % уроків у спеціалізованих школах), «розв'язували текстові завдання» (від 76,8 % уроків у пілотних класах до 86 % уроків у загальноосвітніх школах), «грали в дидактичні ігри, спрямовані на розвиток математичних навичок» (від 61,3 % уроків у пілотних класах до 68 % уроків у загальноосвітніх школах), «розв'язували проблеми, взяті з повсякденного життя» (від 43,2 % уроків у загальноосвітніх школах до 63,8 % уроків у пілотних класах).

На уроках математики в пілотних школах удвічі частіше, ніж у інших школах, спостерігались такі активності, як «виконували завдання на пошук власних рішень»; «виконували завдання, спрямовані на пошук креативних рішень»; «читали карти, плани, діаграми, таблиці» та «досліджували моделі геометричних об'єктів і користувалися ними».

На уроках математики не було помічено таких видів активності, як «створювали щось із різних матеріалів»; «проводили експеримент»;

«обирали джерела для читання та пояснювали вибір»; «редагували довгі письмові висловлювання»; «редагували короткі письмові висловлювання»; «переписували текст». Ці види діяльності здебільшого співвідносяться з такими освітніми галузями, як технологічна, природознавча, мовно-літературна. Але можна стверджувати, що інтеграція видів активності, хоча і дуже обмежено, все ж таки була представлена на уроках математики. Водночас у закладах освіти різних типів вона представлена по-різному. Йдеться про такі види активності, як «займалися творчою діяльністю» (малювали, вирізали – зафіксовано на 1,8 % уроків у спеціалізованих школах та 5,2 % уроків у загальноосвітніх), «читали й опрацьовували інформаційні тексти» (3 % уроків у спеціалізованих школах), «читали й опрацьовували літературні тексти» (3 % уроків у спеціалізованих школах), «практикували розмовні навички» (4,8 % у спеціалізованих школах та 13 % уроків у пілотних школах), «практикували граматичні навички» (2,2 % уроків у спеціалізованих школах та 3,7 % уроків у пілотних школах), «практикували орфографічні навички» (1,1 % уроків у загальноосвітніх школах та 2,2 % уроків у спеціалізованих школах), «проводили інтерв'ю, опитування» (1,8 % уроків), «шукали потрібну інформацію в кількох джерелах» (від 3,2 % уроків у спеціалізованих школах до 3,9 % уроків у загальноосвітніх), «планували проведення якогось експерименту» (1,1 % уроків у загальноосвітніх та 2,7 % уроків у спеціалізованих школах), «спостерігали, як учитель проводить експеримент» (7,3 % уроків у спеціалізованих школах), «слухали, як учитель читає» (від 9,8 % уроків у спеціалізованих школах до 20,9 % уроків у загальноосвітніх). На 79,4 % уроків у загальноосвітніх школах учні «брали участь у рухових активностях», що є дещо вищим за середній показник для усіх предметів загалом.

Діаграма 20. Частка уроків математики, на яких учні здійснюють той чи інший вид активності, % (розподіл за типом закладу)



Висновки

1. Порівняння форм організації роботи учнів на уроках математики в закладах освіти різного типу, з різною наповнюваністю класів та різних за місцем розташування і виявлення того факту, що суттєві відмінності спостерігаються саме в закладів освіти різного типу, дозволяє зробити висновок, що **методи навчання**, а не наповнюваність класів чи місце розташування закладів освіти, суттєво впливають на вибір учителем форм організації роботи учнів. Зростання часу на використання парної та групової роботи в пілотних класах порівняно з іншими типами закладів освіти є свідченням впровадження педагогіки партнерства, що утверджується філософією та методологією Нової української

школи. Зростання індивідуальної форми роботи в цих класах є показником налаштування учителів на посилення відповідальності учнів за власне навчання, що закладено в реформі освіти. Слід зазначити, що у спеціалізованих школах, які мають переваги в забезпеченні якості навчання перед загальноосвітніми школами, спостереження також виявили більшу частку часу, яка відводиться на індивідуальну роботу, ніж це продемонстрували загальноосвітні заклади.

2. На уроках математики, як порівняти з усередненими показниками для усіх предметів, більше часу займають адаптивні види активності (працюють у зошитах; працюють із підручником; беруть участь у перевірці знань тощо) та менше – неадаптивні (проявляють творчу/дослідницьку активність; беруть участь у дидактичних та інших іграх тощо). Дослідження показує, що це стосується усіх закладів освіти, включаючи пілотні. Хоча дані свідчать, що учні в малих класах та в сільських школах на уроках математики трохи більше, ніж інші, дискутують і спілкуються з учителем та однокласниками і беруть участь у дидактичних та інших іграх, показники щодо неадаптивних видів діяльності на уроках математики загалом свідчать про те, що вивчення цього предмета в початковій школі мало підтримує розвиток творчого потенціалу учнів.
3. Той факт, що учні пілотних шкіл більше часу працюють у зошитах з друкованою основою та суттєво рідше працюють із підручником, ніж учні інших шкіл, може бути пояснений тим, що в пілотних школах відбувається апробація навчально-методичного забезпечення, нових підручників на етапі проведення моніторингу ще не було, а були наявні зошити з друкованою основою.
4. Те, що учні на уроках математики в загальноосвітніх та спеціалізованих школах, також у класах з малою наповнюваністю частіше, ніж показують усереднені дані по усіх уроках, ставили спонтанні питання, водночас ситуація з запитаннями щодо роз'яснення, обґрунтування залишилася незмінною, може бути пояснено тим, що на уроках математики учні, не будучи емоційно та інтелектуально залученими до процесу пізнання, намагаються привертати до себе увагу вчителя, щоб отримати від нього психологічну підтримку. Те, що в пілотних школах показник щодо спонтанних питань трохи менший за усереднені дані по усіх уроках, можна пояснити відмінностями в методах і формах навчання Нової української школи, які, вочевидь, сприяють більшій залученості учнів до процесу пізнання.
5. Дані про те, що учні в сільських школах та в малих класах (що, як правило, співпадає), як порівняти з усередненими даними по всіх уроках, на математиці частіше робили цікаві спровоковані висловлювання та висловлювали власні суттєві пропозиції та ідеї, тимчасом як у школах великих міст та у великих класах відмінностей не спостерігається або показники навіть відрізняються в бік зменшення, можуть бути пояснені тим, що в сільських школах вимоги до оцінювання результатів навчання не такі високі, як у місті, і це сприяє творчому саморозкриттю учнів.

6. Дослідження свідчить, що на уроках математики учні переважно займаються тими видами активності, які співвідносні з математичною освітньою галуззю, але у пілотних школах удвічі більше, ніж у інших школах, спостерігались такі види активності, як виконання завдань на пошук власних рішень; виконання завдань, спрямованих на пошук креативних рішень; читання карт, планів, діаграм, таблиць та дослідження моделей геометричних об'єктів і користування ними. У непілотних школах трохи частіше практикували виконання розрахунків; розв'язували текстові завдання, слухали вчителя, який представляв готові способи. Така відмінність може бути пояснена різними методами та змістом навчання за програмами, створеними відповідно до попереднього та чинного Державного стандарту початкової освіти.
7. Можна стверджувати, що інтеграція видів активності, співвідносних з різними освітніми галузями, хоча і обмежено, але представлена на уроках математики. Водночас у закладах освіти різних типів вона представлена по-різному. Найчастіше інтеграція траплялася на уроках математики в спеціалізованих школах. Там були помічені такі види активності, які не трапилися в інших школах: читання й опрацювання інформаційних текстів, читання й опрацювання літературних текстів, проведення інтерв'ю, опитування. У пілотних школах дещо більше, ніж у спеціалізованих школах, на уроках математики були представлені такі види активності, як практикування розмовних навичок, практикування граматичних навичок. У загальноосвітніх школах на уроках математики більше, ніж в інших закладах, учні «займалися творчою діяльністю (малювали, вирізали)» та «слухали, як учитель читає». Ці показники свідчать про те, що інтегрований підхід до навчання, який впроваджуються в умовах становлення Нової української школи, має наявні ресурси у викладанні математики в початковій освіті.

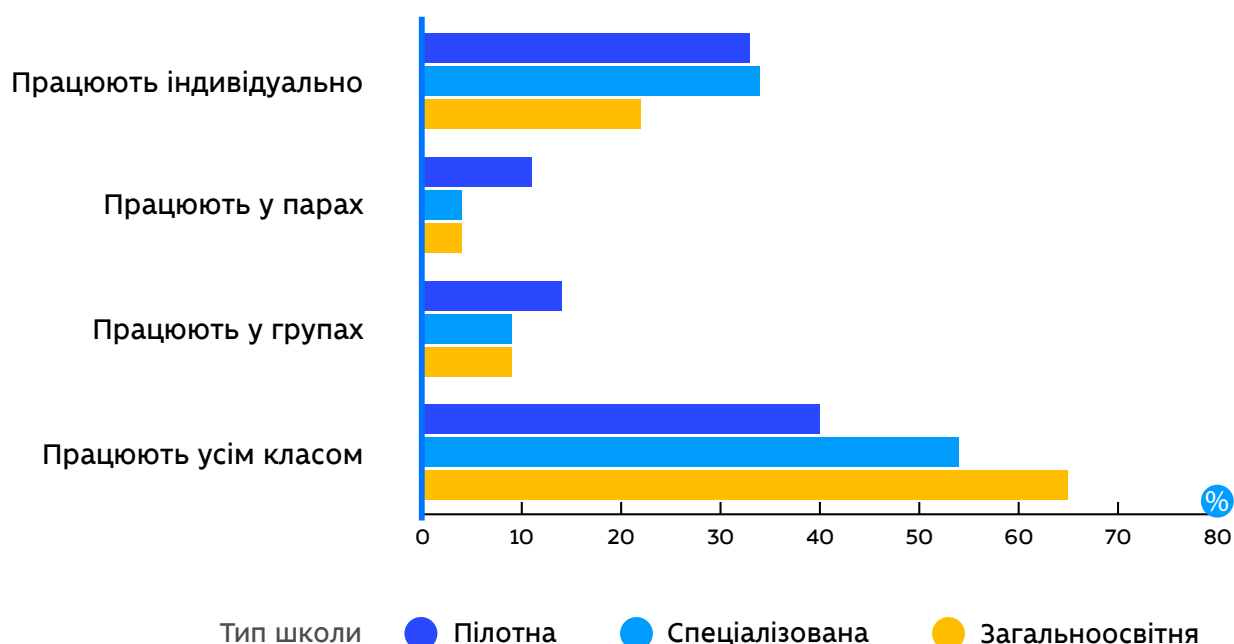
3. Результати спостереження за роботою учнів початкових класів на уроках української мови

У межах дослідження було відвідано 220 уроків української мови та/або літературного читання. Оскільки в пілотних школах викладається інтегрований мовно-літературний курс «Українська мова», а в інших закладах освіти – два окремих предмети, то для забезпечення порівнюваності дані спостереження за уроками української мови та літературного читання для непілотних шкіл було об'єднано в одну базу. Надалі в тексті використовуватиметься узагальнена назва – уроки української мови.

Форми організації роботи учнів на уроках української мови

Порівняння форм організації учнів на уроках української мови в закладах освіти різних типів (Діаграма 21) показує, що на уроках переважають такі форми, коли учні «працюють усім класом» та «працюють індивідуально», але учні пілотних шкіл більший відсоток часу «працюють у парах та працюють у групах». Також у цих школах найменша різниця між часом, що відводиться на роботу всім класом та індивідуально – 7 %, для інших – понад 20 %.

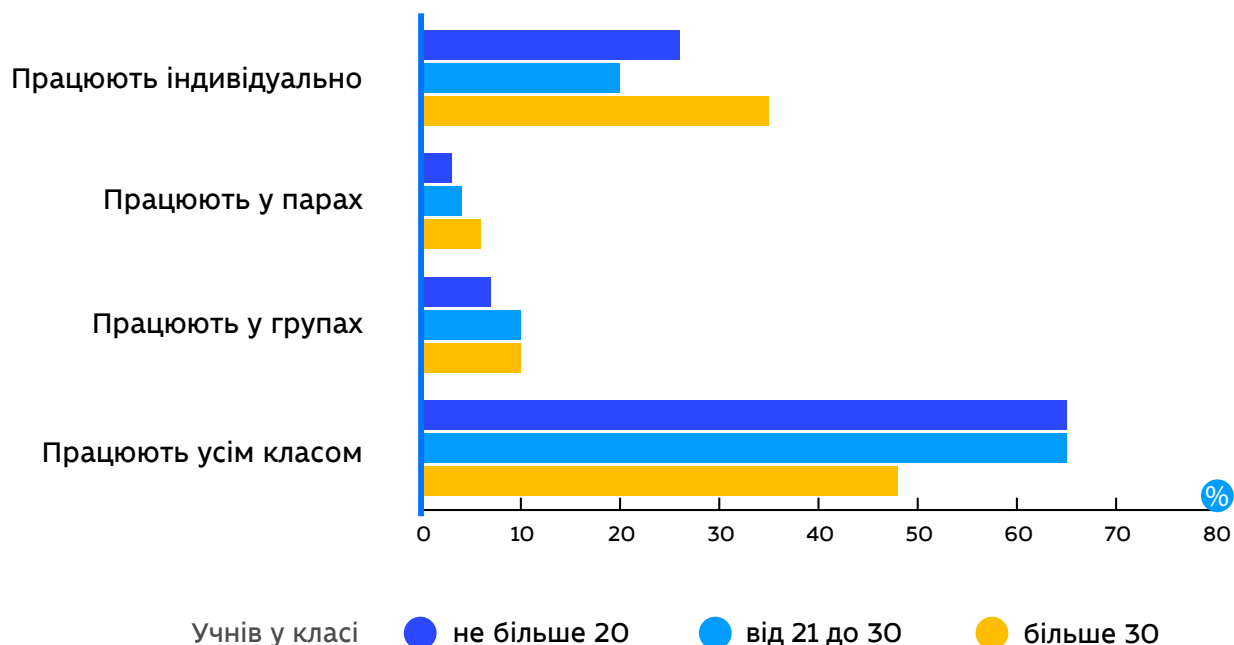
Діаграма 21. Тривалість різних форм організації роботи учнів на уроці української мови, % (розподіл за типом закладу)



Порівняння шкіл з різною наповнюваністю класів (Діаграма 22) свідчить про те, що у великих класах учні на уроках української мови більше «працюють індивідуально» і менше «працюють усім класом», але водночас збільшується й час на групову та парну роботу учнів. У малих класах з наповнюваністю

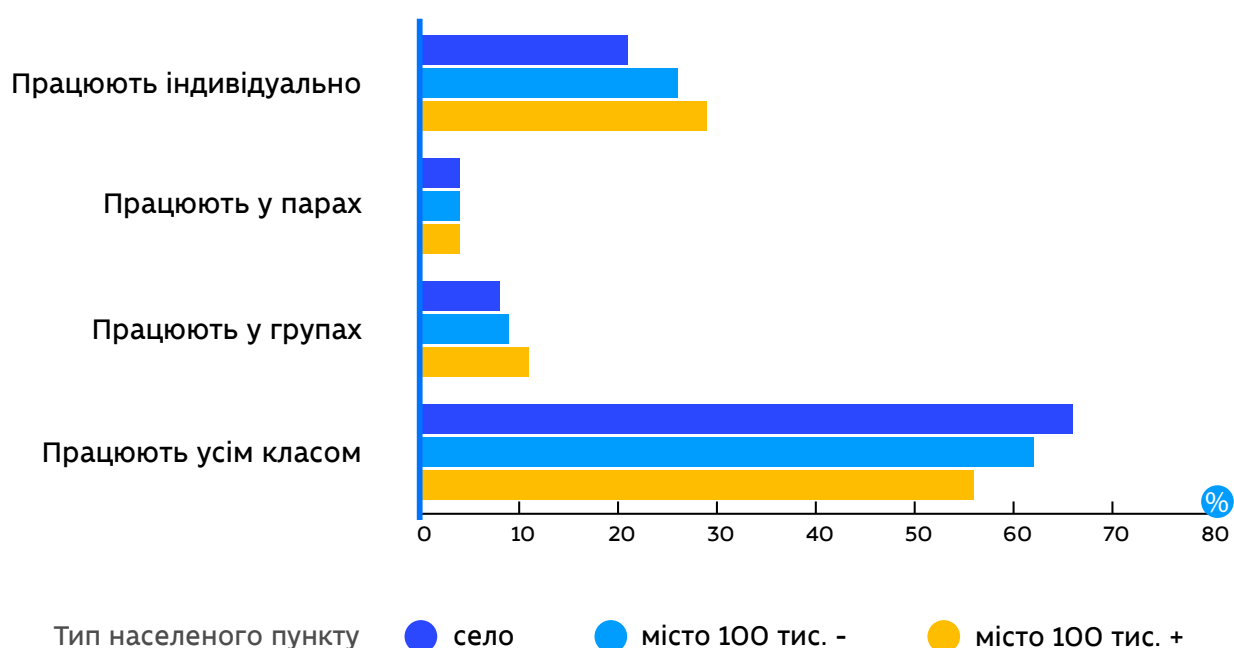
до 20 учнів розрив між такими формами організації, як «працюють усім класом» та «працюють у групах», складає майже 6 разів. А робота в парах використовується у 20 разів рідше, ніж загальнокласна робота.

Діаграма 22. Тривалість різних форм організації роботи учнів на уроці української мови, % (розподіл за наповненістю класу)



Порівняння закладів освіти, різних за місцем розташування (Діаграма 23), показує, що в селах ситуація подібна до того, що спостерігається в класах з наповнюваністю до 20 учнів, тобто учні більше працюють усім класом, ніж у групах чи парах. У великих містах учні більше працюють індивідуально та в групах, ніж це роблять учні сільських шкіл та в школах малих міст.

Діаграма 23. Тривалість різних форм організації роботи учнів на уроці української мови, % (розподіл за місцем розташування закладу)



Типи активності учнів на уроках української мови

На уроках української мови найдовше триває робота, коли учні «працюють у зошитах» та «працюють із підручником», також коли учні «слухають учителя, який читає, говорить, проводить бесіду». Найменше часу на уроках української мови учні «виявляють власну ініціативу» та «працюють у зошитах з друкованою основою».

Порівняння закладів освіти різного типу (Діаграма 24) щодо адаптивних видів активності показує, що у загальноосвітніх школах учні більше «працюють із підручником», ніж це дають усереднені дані по всіх уроках (16 % проти 13 %), така ж картина спостерігається і в пілотних класах (10 % проти 6 %).

З-поміж неадаптивних видів активності в пілотних школах більший відсоток часу, ніж показують усереднені дані по всіх уроках, учні «проявляють творчу/дослідницьку активність» (13 % проти 12 %), «дискутують і спілкуються з учителем та однокласниками» (11 % проти 9 %), «розповідають, діляться досвідом» (8 % проти 6 %). У спеціалізованих та загальноосвітніх школах відмінностей щодо цих видів активності майже не спостерігається.

Діаграма 24. Тривалість різних видів активності на уроці української мови, % (розподіл за типом закладу)



У малих класах (Діаграма 25) на уроках української мови учні більше «дискутують і спілкуються з учителем та однокласниками», ніж показують усереднені дані по всіх уроках (12 % проти 9 %). Натомість у великих та середніх класах більше «працюють із підручником» (16 % проти 13 %).

Діаграма 25. Тривалість різних видів активності на уроці української мови, % (розподіл за наповненістю класу)



Якщо порівнювати види активності учнів у закладах освіти, різних за місцем розташування (Діаграма 26), з узагальненими даними по усіх уроках, то в школах малих міст на уроках української мови учні більше «працюють у зошитах» (19 % проти 15 %), у всіх школах більший відсоток часу учні «працюють із підручником», у сільських школах ця відмінність більш суттєва (17 % проти 13 %).

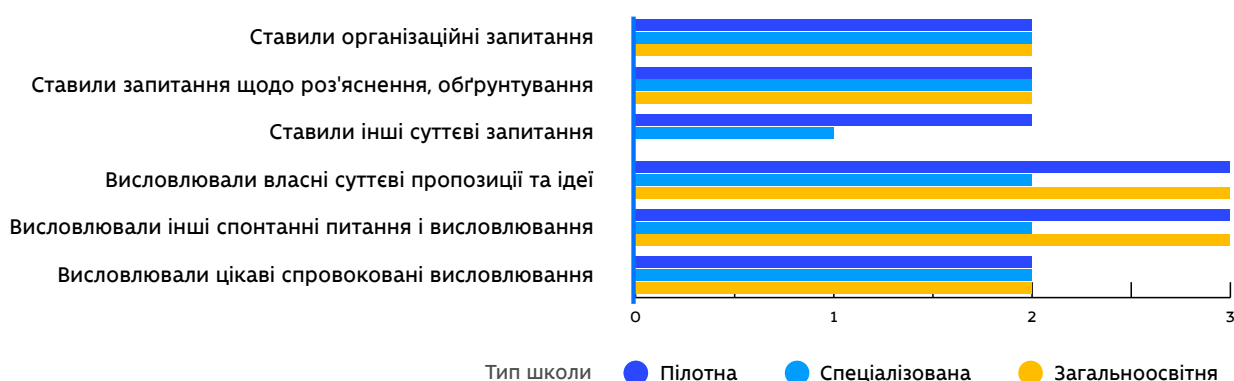
Діаграма 26. Тривалість різних видів активності на уроці української мови, % (розподіл за місцем розташування закладу)



Самостійні висловлювання учнів на уроках української мови

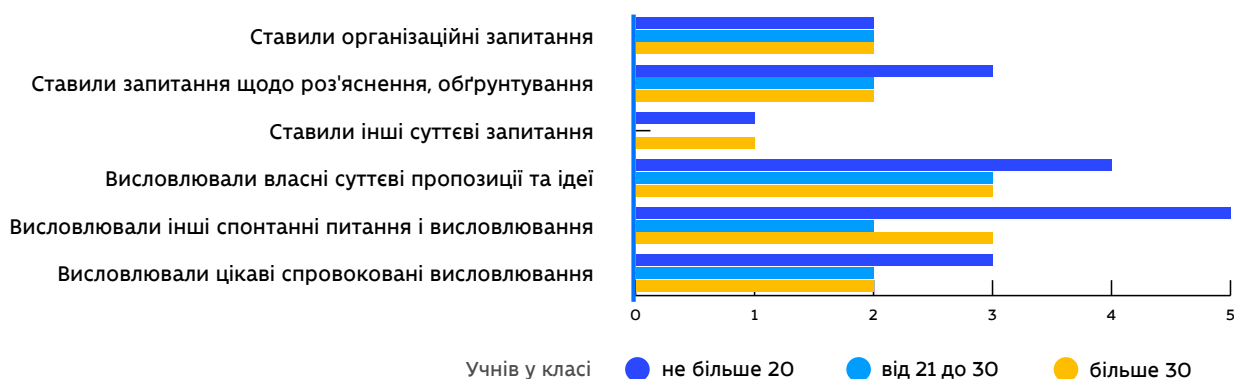
Порівняння самостійних висловлювань учнів на уроках української мови – питань або повідомлень – з показниками для всіх предметів показує, що в спеціалізованих школах та пілотних класах (Діаграма 27) учні, хоча й несуттєво, але більше «висловлювали цікаві спровоковані висловлювання» (2 рази проти 1,6 та 1,5 разів), «висловлювали власні суттєві пропозиції та ідеї» (2 рази та 3 рази проти 1,3 або 2,8 разів), водночас у загальноосвітніх школах показники щодо цих висловлювань стають нижчими (2 рази проти 2,4 разів або 3 рази проти 3,6 разів). У пілотних школах суттєвих пропозицій та ідей від учнів було більше, ніж у спеціалізованих школах. Також у спеціалізованих та пілотних школах на уроках української мови більше «ставили інші суттєві запитання» (відповідно 1 та 2 рази проти 0,8 та 1,4 разу), водночас у загальноосвітніх школах на уроках української мови таких висловлювань не було зафіксовано взагалі.

Діаграма 27. Кількість самостійних висловлювань учнів на уроці української мови, % (розподіл за типом закладу)



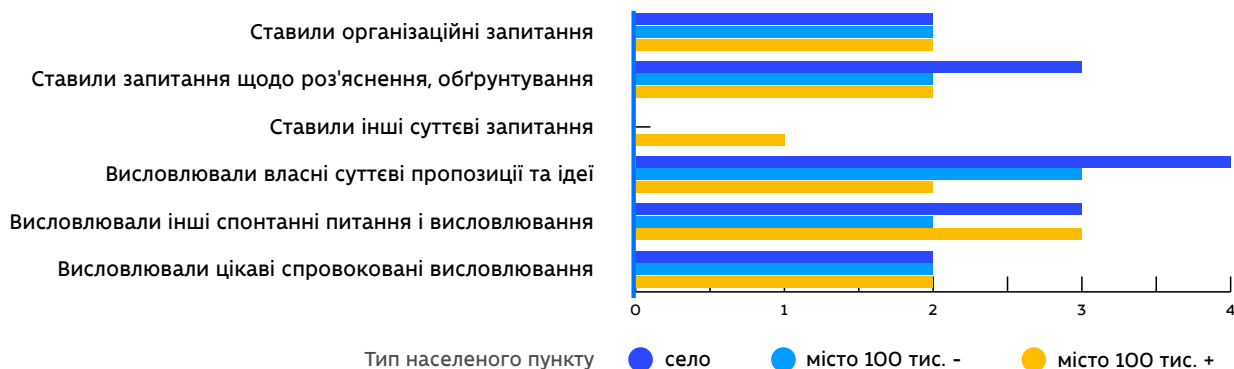
На уроках української мови в класах, де навчається менш ніж 20 учнів (Діаграма 28), було зафіксовано більше «спонтанних питань» (5 разів проти 4,5 разів), тимчасом як у класах з більшою наповнюваністю цей показник зменшився. Водночас учні в малих класах також рідше «висловлювали власні суттєві пропозиції та ідеї» (4 рази проти 4,6 разів).

Діаграма 28. Кількість самостійних висловлювань учнів на уроці української мови, % (розподіл за наповненістю класу)



Порівняння самостійних висловлювань учнів на уроках української мови з урахуванням місця розташування закладу освіти (Діаграма 29) свідчить, що учні сільських шкіл частіше «ставили організаційні запитання», «ставили запитання щодо роз'яснення, обґрунтування» та «висловлювали власні суттєві пропозиції та ідеї». Учні з сіл та малих міст не «ставили інші суттєві запитання».

Діаграма 29. Кількість самостійних висловлювань учнів на уроці української мови, % (розподіл за місцем розташування закладу)



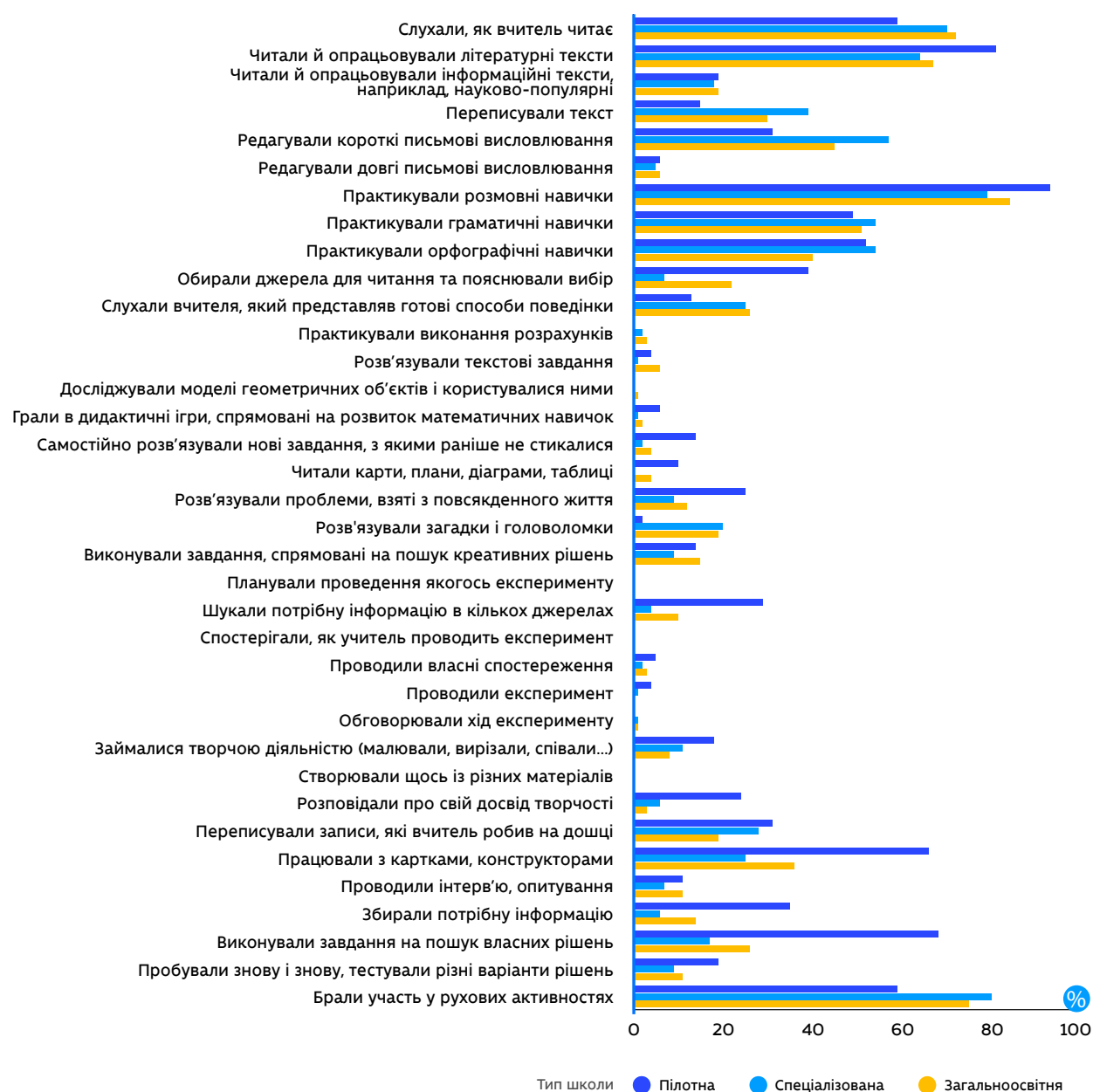
Частотність та інтеграція видів активності на уроках української мови

У даному розділі проаналізовано, які саме види активності переважають на уроках української мови в школах різних типів і чи наявна інтеграція видів активності на цих уроках. З усіх 220 уроків української мови, за якими велось спостереження (Діаграма 30), учні найбільше «практикували розмовні навички» (на 82,8 % уроків), «слухали, як вчитель читає» (71,4 %), «читали й опрацьовували літературні тексти» (66,7 %), «практикували граматичні навички» (51,4 %), «редагували короткі письмові висловлювання» (47,8 %), «практикували орфографічні навички» (43,3 %). Перелічені види активності відповідають таким видам мовленнєвої діяльності, як говоріння, слухання, читання, письмо, і є традиційними для мовно-літературної галузі. У пілотних школах на уроках української мови значно частіше, ніж у інших, учні порівняно з усередненими даними по всіх предметах «виконували завдання на пошук власних рішень» (67,8 % проти 25,7 %), «шукали потрібну інформацію в кількох джерелах» (29,5 % проти 10 %), «працювали з картками, конструкторами» (65,7 % проти 36,10 %), «обирали джерела для читання і пояснювали вибір» (39,2 % проти 22,1 %), «розв'язували проблеми, взяті з повсякденного життя» (25 % проти 12,3 %), «розповідали про свій досвід творчості» (24,2 % проти 3,3 %). Натомість менше «слухали, як вчитель читає» (59,4 % проти 71,9 %) та «переписували текст» (15 % проти 29,5 %), «розв'язували загадки, головоломки» (2,1 % проти 19,10 %).

На уроках української мови в жодному з типів шкіл не було помічено таких видів активності, як «спостерігали, як учитель проводить експеримент, планували проведення якогось експерименту». Деякі види активності трапилися в одних типах закладів освіти, хоча і зайняли дуже незначну частку часу, але не трапилися в інших. Це такі види активності: «створювали щось із різних матеріалів» (загальноосвітні школи), «проводили експеримент» (спеціалізовані та пілотні школи), «читали карти, плани, діаграми, таблиці» (загальноосвітні та пілотні школи), «досліджували моделі геометричних

об'єктів» (загальноосвітні школи), «практикували виконання розрахунків» (загальноосвітні та спеціалізовані школи). Ці види активності, як правило, співвідносяться з природничою та математичною галузями. Такий вид активності, як «займалися творчою діяльністю (малювали, вирізали)», який є співвідносним з мистецькою освітньою галуззю, представлений був у всіх типах шкіл, але в пілотних школах учні займалися цим на уроках української мови набагато частіше, ніж у загальноосвітніх та спеціалізованих школах (17,9 % проти 7,5 % та 10,5 %). Також у всіх типах шкіл на уроках української мови учні «брали участь у рухових активностях», але в пілотних школах цей вид активності траплявся дещо рідше, ніж у загальноосвітніх та спеціалізованих школах (58,7 % проти 75 % та 79,6 %).

Діаграма 30. Частка уроків української мови, на яких учні здійснюють той чи інший вид активності, % (розподіл за типом закладу)



Висновки

1. Порівняння форм організації роботи учнів на уроках української мови в закладах освіти різного типу, з різною наповнюваністю класів та різних за місцем розташування дозволяє стверджувати, що в пілотних школах, школах з наповнюваністю класів понад 30 учнів та школах великих міст усі форми організації учнів використовуються більш збалансовано, ніж у інших школах. Причиною цього може бути як свідоме дотримання учителем філософії та методології Нової української школи, так і труднощі в утриманні учителем уваги учнів на собі в класах з наповнюваністю понад 30 учнів.
2. Дослідження показує, що вчителі, які працюють в малих класах, а це, як правило, трапляється в сільських школах, переважно на уроках української мови застосовують загальнокласну форму організації роботи учнів, яку легше використовувати в класах з малою наповнюваністю, ніж у великих класах. Недооцінка значення роботи учнів у парах та групах у малих класах може негативно вплинути на формування наскрізних умінь, передбачених Державним стандартом початкової освіти. Для їхнього формування важливу роль відіграє автономія учнів, шляхом до якої є робота в парах та групах.
3. Той факт, що в пілотних школах на уроках української мови, де реалізується інтегрований курс, більший відсоток часу, ніж показують усереднені дані по всіх уроках, учні проявляють творчу/дослідницьку активність, дискутують і спілкуються з учителем та однокласниками, розповідають, діляться досвідом, а у спеціалізованих та загальноосвітніх школах відмінностей щодо цих активностей майже не спостерігається, свідчить про те, що неадаптивні види активності можуть бути засобом реалізації змісту та методів інтегрованого навчання.
4. Виявлений під час порівняння самотійних висловлювань учнів на уроках української мови – питань або повідомлень – з показниками для усіх предметів факт, що в спеціалізованих школах та пілотних класах учні більше висловлювали цікаві спровоковані висловлювання, висловлювали власні суттєві пропозиції та ідеї, ставили інші суттєві запитання, тимчасом як у загальноосвітніх школах показники щодо цих висловлювань стають нижчими, свідчить про те, що в спеціалізованих школах та пілотних класах учні на цих уроках більше залучені в процес пізнання, ніж у загальноосвітніх школах. Цьому може сприяти програмовий зміст, який опановують учні на уроках у цих закладах освіти. Але той факт, що в пілотних школах суттєвих пропозицій та ідей від учнів було більше, ніж у спеціалізованих школах, можна пояснити також тим, що не лише зміст впливає на залученість учнів у процес пізнання, але й методи навчання та оцінювання.
5. Той факт, що на уроках української мови в класах, де навчається менше за 20 учнів, було зафіксовано більше спонтанних питань і учні рідше висловлювали власні суттєві пропозиції та ідеї, може бути пояснено тим, що учні мало залучені до процесу пізнання, але прагнуть привернути увагу вчителя своїми спонтанними питаннями, що в класах

з малою наповнюваністю є більш доступним, ніж у класах з більшою наповнюваністю.

6. Дані дослідження свідчать, що на уроках української мови переважно учні займаються тими видами активності, які відповідають таким видам мовленнєвої діяльності, як говоріння, слухання, читання, письмо, і є традиційними для мовно-літературної галузі. Водночас в пілотних школах значно частіше, удвічі й більше разів, ніж у інших, учні виконували завдання на пошук власних рішень, шукали потрібну інформацію в кількох джерелах, обирали джерела для читання і пояснювали вибір, розв'язували проблеми, взяті з повсякденного життя, розповідали про свій досвід творчості. Натомість менше слухали, як вчитель читає та переписували текст. Така відмінність може бути пояснена різними методами та змістом навчання за програмами, створеними відповідно до попереднього та чинного Державного стандарту початкової освіти.
7. На уроках української мови інтеграція видів активності, співвідносних з різними освітніми галузями (природничою, мистецькою, математичною, технологічною, фізичною культурою) в закладах освіти різного типу представлена дуже по-різному і досить обмежено. Отримані дані дозволяють стверджувати, що інтегрований підхід, який впроваджується в умовах Нової української школи, не є принципово новим для уроків української мови в початкових класах, інтеграція видів активності трапляється, як у пілотних, так і в непілотних класах. Те, що на всіх уроках української мови інтеграція видів активності, співвідносних з різними освітніми галузями, представлена, але в нерозвиненому, зародковому стані, є, з одного боку, показником того, що уроки в межах мовно-літературної галузі мають ресурси для запровадження інтегрованого навчання, а з іншого боку, може бути пояснено відсутністю достатньої методичної підготовки вчителів з цього питання, включаючи й учителів пілотних класів.

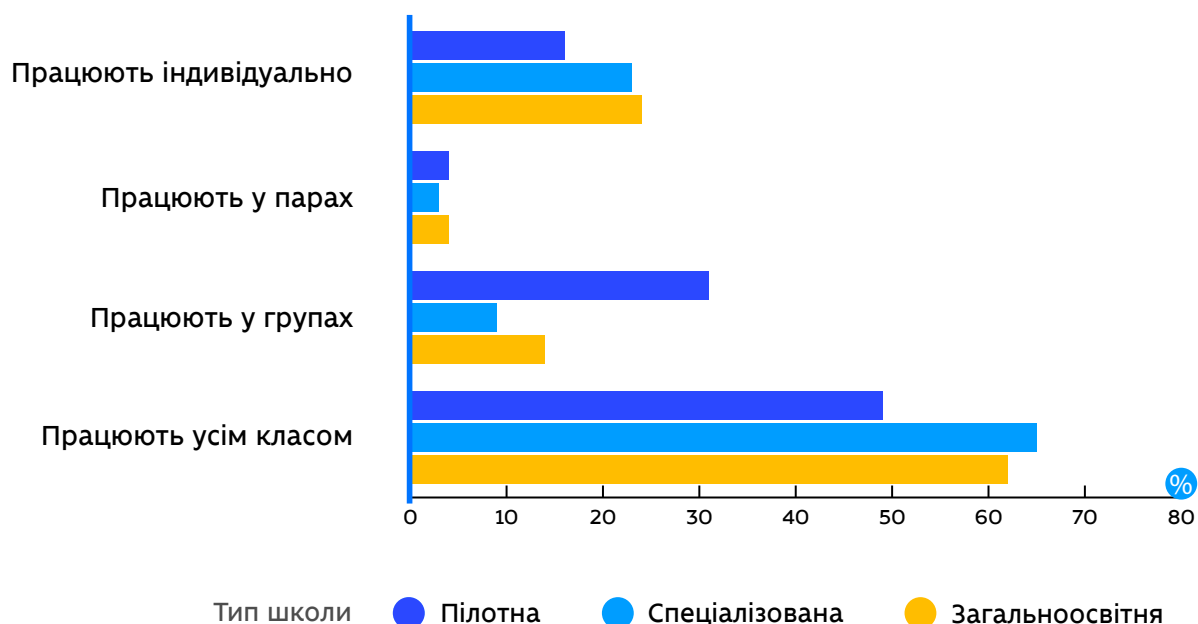
4. Результати спостереження за роботою учнів початкових класів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання

У цьому розділі подано результати спостереження за роботою третьокласників на 125 уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання. Такий перелік зумовлено тим, що в пілотних закладах освіти викладається інтегрований навчальний курс «Я досліджую світ», який співвідноситься з декількома освітніми галузями (природнича, соціальна і здоров'язбережувальна, технологічна тощо), а в непілотних школах викладаються три різні предмети: природознавство, основи здоров'я, трудове навчання. Для об'єктивного представлення результатів дослідження дані спостереження за діяльністю учнів на уроках природознавства, основ здоров'я та трудового навчання було об'єднано в одну базу. Такий підхід дозволяє порівнювати отримані результати за критерієм типу закладу освіти.

Форми організації роботи учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання

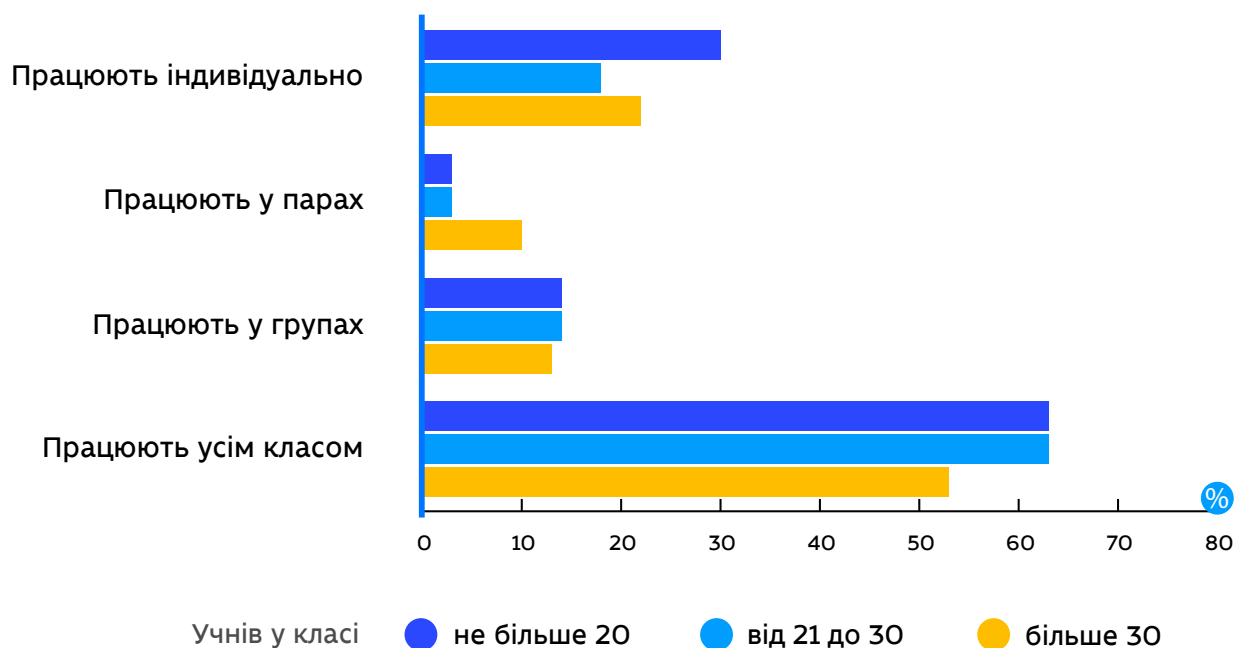
На уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання переважають загальнокласна та індивідуальна форми організації роботи учнів. Але показники загалом, як порівняти з усередненими даними по всіх уроках, дещо відрізняються. У пілотних школах та спеціалізованих школах зменшується час на індивідуальну роботу (16 % та 23 % проти 30 % та 33 %), але якщо в пілотних школах одночасно суттєво збільшується час на групову роботу (31 % проти 19 %), то в спеціалізованих школах суттєві зміни стосуються збільшення часу на загальнокласну роботу (65 % проти 56 %). У загальноосвітніх школах суттєвих відмінностей не спостерігається. Але незначне збільшення часу на групову форму організації роботи учнів відбувається і в спеціалізованих, і в загальноосвітніх школах (9 % та 14 % проти 7 % та 9 %). Показники по роботі в парах майже не відрізняються в усіх типах закладів освіти.

Діаграма 31. Тривалість різних форм організації роботи учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання, % (розподіл за типом закладу)



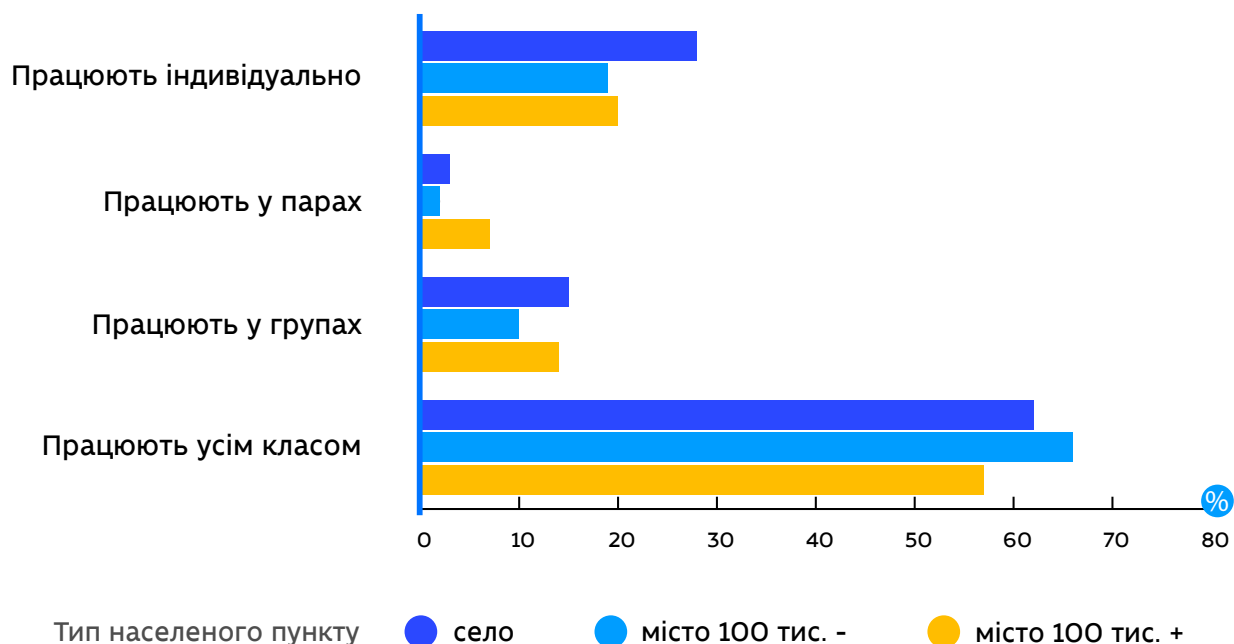
Якщо порівняти форми організації роботи учнів у закладах освіти різних за наповнюваністю класів (Діаграма 32) з узагальненими даними по всіх уроках, то прослідковується те, що в усіх класах збільшується час на **роботу учнів у групах** (13-14 % проти 9 %). У малих класах на цих уроках учні також більше **працюють індивідуально** (30 % проти 25 %), тимчасом як у більших класах час на цю форму організації класу зменшується (22 % та 18 % проти 29 % та 23 %).

Діаграма 32. Тривалість різних форм організації роботи учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання, % (розподіл за наповненістю класу)



При порівнянні форм організації роботи учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання у закладах освіти, різних за місцем розташування (Діаграма 33) з узагальненими даними по всіх уроках, виявляється, що учні як у школах великих міст, так і в сільських школах більше часу **працюють у групах** (14-15 % проти 9 %), але водночас в сільських школах більше часу відводиться на **індивідуальну роботу учнів** (28 % проти 23 %).

Діаграма 33. Тривалість різних форм організації роботи учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання, % (розподіл за місцем розташування закладу)



Типи активності учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання

На уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання порівняно з усередненими даними по всіх уроках у загальноосвітніх та спеціалізованих школах (Діаграма 34) учні більше «слухають учителя, який говорить/читає/проводить бесіду» (16 % та 17 % відповідно проти 14 % та 10 %). У пілотних класах такого збільшення не спостерігається. Водночас в закладах освіти усіх типів збільшується час на «творчу/дослідницьку активність» (12-15 % проти 6-12 %), на те, що учні «розповідають, діляться досвідом» (7-9 % проти 4-6 %), «дискутують, спілкуються з учителем» (9-11 % проти 7-9 %), водночас суттєво менше на цих уроках учні «працюють у зошитах» (2-3 % проти 10-16 %), також менше «працюють з підручником» (2-7 % проти 6-13 %). У пілотних школах учні частіше «беруть участь у дидактичних та інших іграх» (16 % проти 12 %), водночас у загальноосвітніх та спеціалізованих школах ці показники майже не відрізняються від усереднених для всіх предметів (6-7 % проти 7-8 %).

Діаграма 34. Тривалість різних видів активності учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання, % (розподіл за типом закладу)



Якщо розглянути види активності учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання у класах з різною наповнюваністю (Діаграма 35), то слід зазначити, що порівняно з усередненими даними по всіх уроках у всіх класах учні менше «працюють у зошитах» (1-5 % проти 13-15 %), менше «працюють із підручником» (5-8 % проти 10-13 %), менше «беруть участь у процесі перевірки знань» (10-14 % проти 12-15 %), але більше «слухають учителя, який говорить/читає» (14-17 % проти 11-13 %), більше «дискутують і спілкуються з учителем» (8-11 % проти 6-9 %), більше «розповідають, діляться досвідом» (6-10 % проти 3-6 %). У великих класах більше часу учні «проявляють творчу/дослідницьку активність» (21 % проти 11 %), водночас у менших класах цей показник майже не відрізняється.

Діаграма 35. Тривалість різних видів активності учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання, % (розподіл за наповненістю класу)



Порівняння видів активності учнів на уроках у закладах освіти, різних за місцем розташування, показує, що хоча в усіх класах учні значно менше «працюють у зошитах», ніж про це свідчать усереднені дані по усіх уроках, але в сільських школах на це відводиться у 4 рази більше часу, ніж у школах великих міст. Також кількість часу, яка відводиться на «творчу/дослідницьку діяльність» у школах великих міст, як порівняти з усередненими даними по усіх уроках, більша (15 % проти 8 %), ніж це трапляється в сільських школах (11 % проти 10 %). У великих містах учні більше «дискутують і спілкуються з учителем та однокласниками» (12 % проти 8 %), тимчасом як в інших школах показники майже не відрізняються. Водночас в усіх школах значно більше «слухають учителя, який говорить/читає/проводить бесіду» (14-20 % проти 11-14 %).

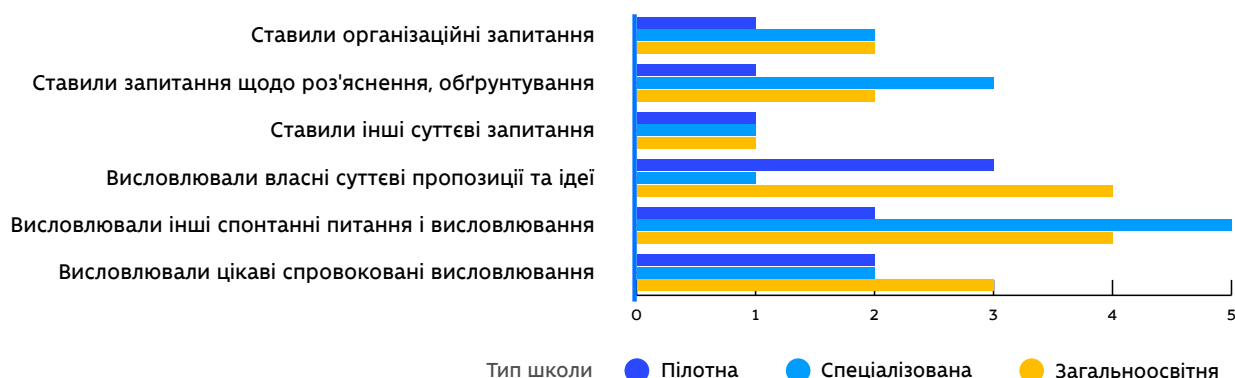
Діаграма 36. Тривалість різних видів активності учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання, % (розподіл за місцем розташування закладу)



Самостійні висловлювання учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання

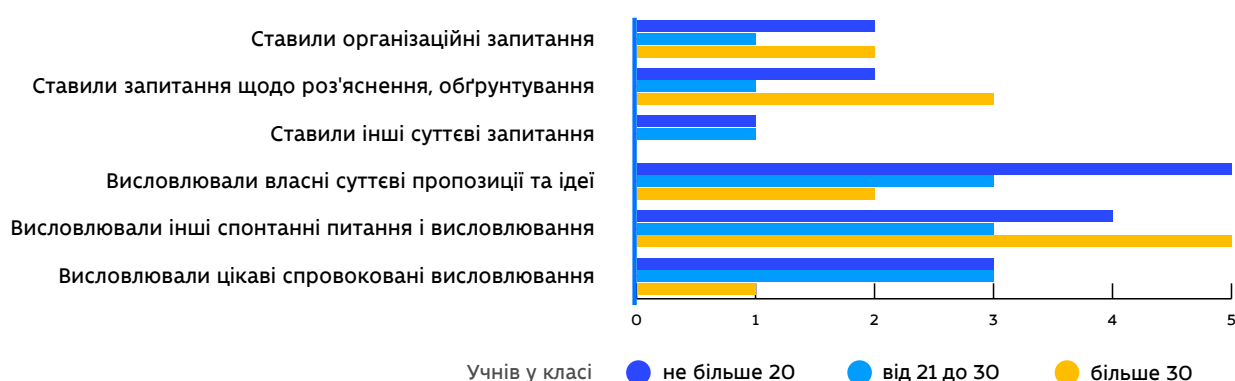
На уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання з-поміж самостійних висловлювань учнів у спеціалізованих та загальноосвітніх школах (Діаграма 37), як порівняти з усередненими даними по всіх уроках, виявлена більша кількість питань: спонтанних питань (5 та 4 проти 3,1 та 3,6), питань щодо роз'яснення, обґрунтування (3 та 2 проти 2 та 1,9), інших суттєвих питань (1 проти 0,8 та 0,5), організаційних питань (2 проти 1,9), водночас у пілотних школах кількість будь-яких питань менша. Щодо повідомлень, тобто цікавих спровокованих висловлювань та власних суттєвих пропозицій, слід зазначити, що в усіх типах закладів освіти спостерігається більша кількість таких самостійних висловлювань порівняно з усередненими даними.

Діаграма 37. Кількість самостійних висловлювань на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання (розподіл за типом закладу)



Учні класів з наповнюваністю понад 30 учнів (Діаграма 38) на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання більше ставили **спонтанні запитання** (5 проти 3,5) та **організаційні запитання** (2 проти 1,6), **питання щодо роз'яснення, обґрунтування** (3 проти 1,8), однак не ставили **інших суттєвих запитань**. У класах з наповнюваністю менше за 20 учнів спонтанних та організаційних питань на цих уроках було менше, а кількість питань щодо **роз'яснення, обґрунтування** або **суттєвих запитань** була дещо більшою. Щодо повідомлень можна зазначити, що в класах з наповнюваністю від 21 до 30 учнів кількість цікавих спровокованих висловлювань дещо більша за середні показники, тимчасом як у великих класах та малих класах дещо нижча. Також у великих класах менше було висловлено **власних суттєвих пропозицій**, водночас у класах з меншою наповнюваністю учні більше робили таких висловлювань.

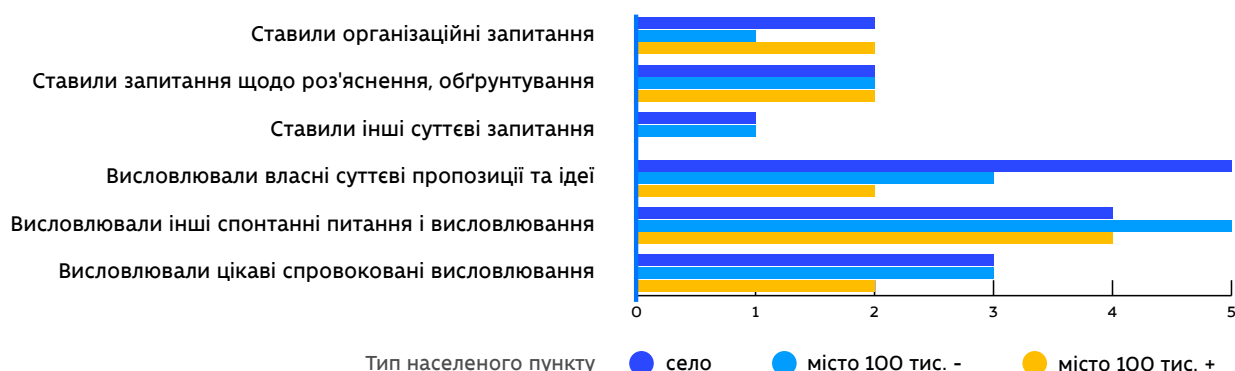
Діаграма 38. Кількість самостійних висловлювань на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання (розподіл за наповненістю класу)



В усіх школах, різних за місцем розташування (Діаграма 39), на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання учні дещо більше порівняно з усередненими даними ставили **спонтанні запитання** (наприклад, у малих містах 5 проти 3,3). У кількості **організаційних запитань** чи **питань щодо роз'яснення, обґрунтування** суттєвих відмінностей не спостерігається. А от кількість **інших суттєвих запитань** або зменшилася, або зведена до нуля в школах великих міст.

В усіх школах також збільшується кількість **цікавих спровокованих висловлювань** (наприклад, у малих містах 3 проти 2) та **власних суттєвих пропозицій та ідей** (наприклад, у селах 5 проти 4,2).

Діаграма 39. Кількість самостійних висловлювань на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання (розподіл за місцем розташування закладу)

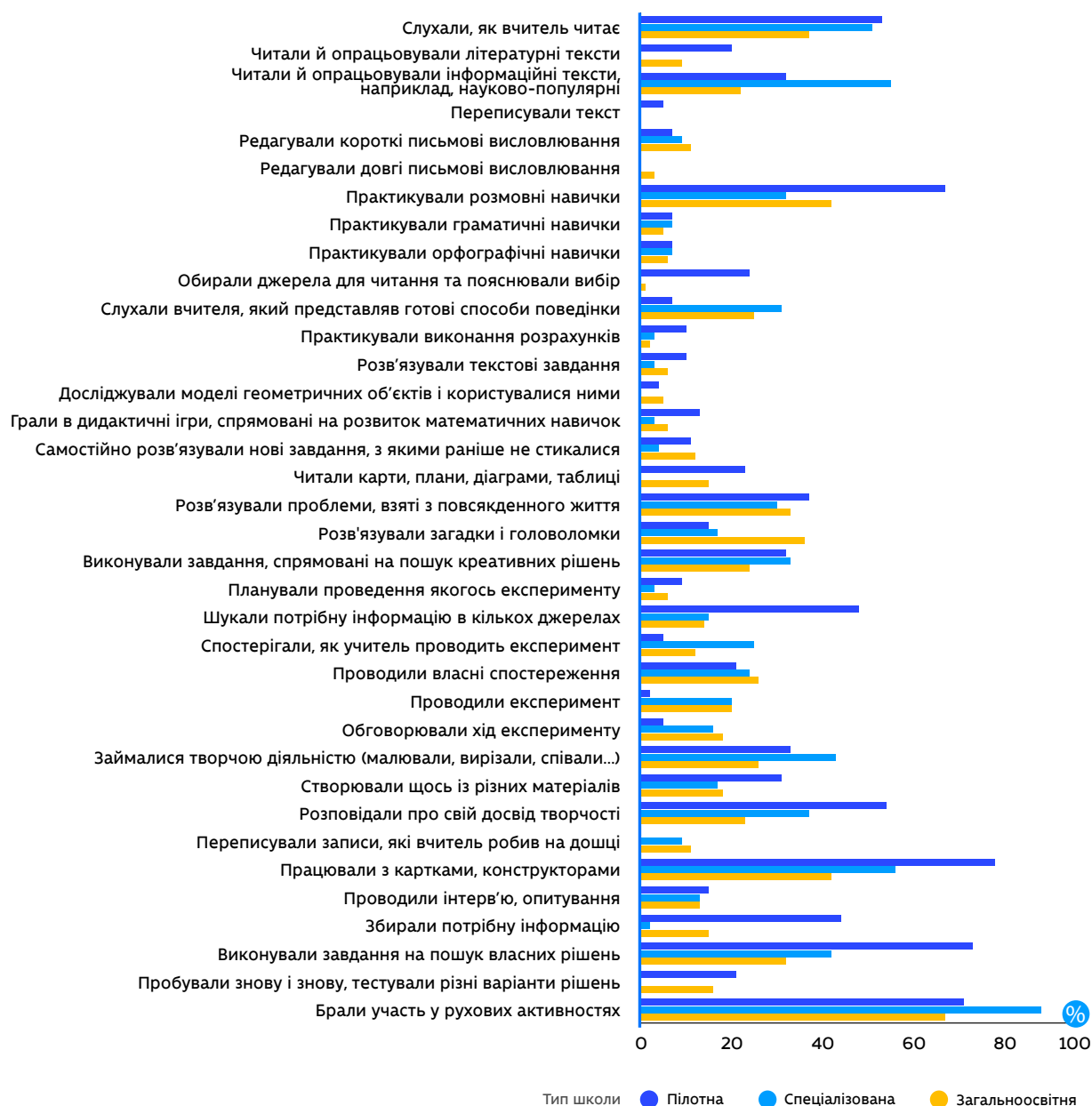


Частотність та інтеграція видів активності на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання

У даному розділі проаналізовано, які саме види активності переважають на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання в школах різних типів і чи наявна інтеграція видів активності на цих уроках. На усіх 125 уроках, за якими велось спостереження (Діаграма 40), учні в усіх типах закладів освіти приблизно однаково за кількісними показниками «проводили власні спостереження» (від 20,7 % до 25,9 %), «розв'язували проблеми, взяті з повсякденного життя» (від 33,3 % до 37,1 %), «проводили інтерв'ю, опитування» (від 13,2 % до 15,2 %), «практикували орфографічні навички» (від 5,7 % до 7,3 %), «практикували граматичні навички» (від 4,6 % до 6,7 %), «редагували короткі письмові висловлювання» (від 6,7 % до 10,7 %). Усі інші види активності або мають великі розбіжності в показниках, або не представлені на уроках у якихось типах закладів освіти. Наведені вище види активності співвідносяться з декількома галузями (природнича, математична, мовно-літературна).

Порівнюючи заклади освіти різних типів, можна зазначити, що в спеціалізованих і пілотних школах деякі види активності суттєво переважали. Так, наприклад, у спеціалізованих школах учні більше, ніж в інших школах, «брали участь у рухових активностях» (88,1 %), «займалися творчою діяльністю (малювали, вирізали)» (43,3 %), «спостерігали, як учитель проводить експеримент» (24,6 %), «слухали учителя, який представляв готові способи поведінки» (30,5 %), «читали й опрацьовували інформаційні тексти» (55 %). Водночас деякі види активності не спостерігалися в цих школах на уроках. Це такі види, як «пробували знову і знову, тестували різні варіанти рішень»; «читали плани, карти, діаграми, таблиці»; «досліджували геометричні об'єкти»; «обирали джерела для читання і пояснювали свій вибір»; «редагували довгі письмові висловлювання»; «переписували текст»; «читали й опрацьовували літературні тексти».

Діаграма 40. Частка уроків з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання, на яких учні здійснюють той чи інший вид активності, % (розподіл за типом закладу)



У пілотних школах учні більше, ніж в інших закладах освіти, «виконували завдання на пошук власних рішень» (73,3 %), «працювали з картками, конструктором» (77,5 %), «розповідали про свій досвід творчості» (53,8 %), «шукали потрібну інформацію в кількох джерелах» (47,9 %), «практикували розмовні навички» (66,6 %), «слухали, як учитель читає» (53,3 %), «читали й опрацьовували літературні тексти» (20,1 %), «переписували текст» (5,5 %), «обирали джерела для читання та пояснювали свій вибір» (23,6 %), «практикували виконання розрахунків» (9,7 %), «розв'язували текстові завдання» (10,3 %), «гralи в дидактичні ігри, спрямовані на розвиток» (12,8 %), «читали плани, карти, діаграми, таблиці» (23,1 %), «створювали щось із різних матеріалів» (30,9 %), «збирали потрібну інформацію» (43,8 %), «пробували знову і знову, тестували різні варіанти рішень» (21,3 %). Водночас деякі види активності в цих школах на уроках не спостерігалися. Це такі

види: «переписували записи, які вчитель робив на дошці»; «редагували довгі письмові висловлювання».

Щодо уроків у загальноосвітніх школах слід сказати, що тут були представлені усі перелічені в списку види активності, але лише два види активності були представлені на уроках частіше, ніж в інших школах, це – «самостійно розв'язували нові завдання, з якими раніше не стикалися»; «розв'язували загадки, головоломки». Єдиний вид активності, який не трапився в цих закладах освіти, – «переписували текст». Деякі види активності кількісно були наближені більше до показників спеціалізованих шкіл, ніж пілотних: «переписували записи, які учитель робив на дошці»; «створювали щось із різних матеріалів»; «проводили експеримент, обговорювали хід експерименту»; «шукали потрібну інформацію в кількох джерелах».

Висновки

1. На уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання порівняно з усередненими даними по всіх уроках у закладах освіти різних типів, з різною наповнюваністю класів та різних за місцем розташування спостерігається те, що учні більше часу працюють у групах. Показники по роботі в парах майже не відрізняються. Збільшення часу на групову роботу може бути пояснене тим, що на уроках з тих предметів, які не підлягають державній підсумковій атестації, учитель зменшує свій контроль за діяльністю учнів і надає їм можливість самостійно приймати рішення, розв'язувати конфлікти тощо. У пілотних школах групова організація роботи учнів трапляється ще частіше, ніж в інших школах, що відповідає завданню формування наскрізних умінь в учнів та педагогіці партнерства за концепцією Нової української школи. Але той факт, що робота в парах не збільшується на цих уроках, може бути свідченням того, що вчителі не приділяють особливої уваги для формування в учнів самоконтролю, бо саме робота в парах є проміжною ланкою в передачі учням дії контролю від учителя. Несформованість самоконтролю в учнів може гальмувати продуктивність групової роботи в цілому, позбавляти її мети вдосконалення наскрізних вмінь та ключових компетентностей.
2. Те, що на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання у школах різних типів хоча і зберігається пріоритет за видами адаптивної активності (слухають, як учитель говорить/читає, працюють у зошитах, працюють у підручниках тощо), але збільшується час на види неадаптивної активності (проявляють творчу/дослідницьку активність, дискутують, спілкуються з учителем, беруть участь у дидактичних та інших іграх тощо), є показником того, що вчителі пропонують учням види неадаптивної активності на тих предметах, які не підлягають державній підсумковій атестації. Те, що в пілотних школах тенденція до зростання часу на неадаптивні види активності на уроках з курсу «Я досліджую світ» простежується яскравіше, ніж в інших школах на відповідних уроках, може бути пояснена тим, що в пілотних класах учителі використовують словесне формувальне оцінювання на відміну від інших класів, де використовується підсумкове бальне оцінювання.

3. Той факт, що на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання в класах з наповнюваністю менше за 20 учнів та сільських школах, що, як правило, є тим самим, збільшується час на адаптивні види активності, коли учні працюють у зошитах чи слухають, як учитель говорить, читає, тимчасом як у школах з великими класами (понад 30 учнів) та у школах великих міст час на ці види активності зменшується, є показником того, що навчання в малих класах та сільських школах, навіть в умовах, коли навчальний предмет не підлягає державній підсумковій атестації, є менш збалансованим у підборі навчальних методів, особливо тих, що сприяють розвитку творчого потенціалу учнів.
4. Дослідження свідчить, що на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання з-поміж самостійних висловлювань учнів у всіх типах закладів освіти, незалежно від наповнюваності класів чи місця розташування закладу освіти, спостерігається збільшення кількості цікавих спровокованих висловлювань та власних суттєвих пропозицій. Це може бути пояснено більшою залученістю учнів до пізнавального процесу, ніж це можна передбачити на основі усереднених даних по всіх уроках.
5. Дані показують, що на уроках з курсу «Я досліджую світ» або з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання в усіх школах різних типів приблизно з однаковою частотою учні проводили власні спостереження; розв'язували проблеми, взяті з повсякденного життя; проводили інтерв'ю, опитування; практикували орфографічні навички; практикували граматичні навички; редагували короткі письмові висловлювання. Усі інші види активності або мають великі розбіжності в показниках, або не представлені на уроках у якихось типах закладів освіти. Наведені вище види активності можна вважати наскрізними для даних уроків, вони співвідносяться з декількома галузями (природнича, математична, мовно-літературна), тому можна стверджувати, що на даних уроках, незалежно від типу закладу освіти, здійснюється інтеграція видів активності. Така ситуація є перспективною для широкого впровадження інтегрованого підходу в навчанні молодших школярів відповідно до концепції Нової української школи.
6. Той факт, що види активності учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» в пілотних класах і на уроках з природознавства/основ здоров'я/трудового навчання у спеціалізованих та загальноосвітніх школах відрізняються, може бути пояснений тим, що на цих уроках учням пропонується різний зміст, який відповідає вимогам попереднього і чинного Державного стандарту початкової освіти. Але те, що в загальноосвітніх та спеціалізованих школах учні більше часу мали для того, щоб проводити експеримент чи обговорювати хід експерименту, ніж в пілотних школах, може свідчити про недостатню увагу до забезпечення результатів навчання з природничої освітньої галузі в умовах інтегрованого курсу «Я досліджую світ», який проходить апробацію в пілотних класах.